

MAANDBLAD VAN DE HUMANISTISCHE GEESTELIJKE VERZORGING IN DE KRIJGSMACHT

Abonnementsprijs f 12,- per jaar, te
storten op postgirorekening 480414
t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische
Geestelijke Verzorging te
Driebergen.
Militairen ontvangen het blad op
aanvraag zonder betaling.

Redactie:

Wim Heij (voorzitter),
Jacques van den Blink (sekretaris),
Frank Spoelstra (eindredacteur),
Hans Schonk, Joost de Vries.

Adres red. en admin.:

Bureau hoofdraadsman
Coornherthuis, Hoofdstraat 84,
Driebergen. Tel. 03438-12878.

Vaste medewerkers:

Seine van de Belt, Bert Brounts,
Anton Constandse, Sietse van der
Hoek, Erik van der Hoeven, Ruud
Janssen, Jan Kooijman, Willy
Lohmann, Frits Maas, Leo van
Opzeeland, Rien Robijns, Jan Stooft,
Jeroen de Valk, Frans Wermer, Hans
van Wissen.

Vormgeving:

Joop van Rossum/Frank Spoelstra

Druk:

Brouwer Offset b.v. Utrecht
Gedrukt op kringlooppapier

Inhoud

Verkiezingen 1981	2
Ordinary people	3
Geen blad voor de mond (2)	6
Werkloosheid	8
De vakbeweging en onze vrede	10
Leven, lijden en hoop	12
Bestaat er een God, ja of nee? (4)	14
Boze Brzezinski in Davos	16
Fré Cohen, begaafd graficus	18
Berichten	20
Geknipt voor u / Vaste prik / e.a.	21
Boeken / bladen / brochures	22
EGO-puzzle	23

EGO leert je kiezen

Verkiezingen 1981: al een keus gemaakt?

Na vier jaren worden er weer Tweede Kamer verkiezingen gehouden. Velen hebben wellicht nog geen keuze kunnen maken tussen de verschillende politieke partijen. De onderstaande 20 stellingen kunnen als hulp fungeren om alsnog tot een voor jou goede beslissing te komen. Ga als volgt te werk: kruis aan met welke stellingen jij het eens bent. Kies daarna uit de aangekruiste stellingen de drie voor jou meest belangrijke.

Op pagina 21 vind je welke partijen het met jou eens zijn. Alle politieke partijen die nu zitting hebben in de Tweede Kamer zijn op die pagina terug te vinden. Alleen de Boerenpartij verzuimde het door ons gevraagde verkiezingsprogramma toe te sturen en is om deze reden niet opgenomen. Ook ontbreekt de Tegenpartij, omdat die straks niet op de stembiljetten zal voorkomen, misschien tot teleurstelling van sommigen. Als troost Daarnaast wel hun affiche, voor dit keer door ons met één woordje uitgebreid.

Voor degenen die al zeker wisten welke partij voor hen de „beste” was, kunnen deze stellingen een controlerende functie hebben. Succes ermee!

- ☐ 1. Het geloof is voor de politiek een goede wegwijzer.
- ☐ 2. De vrouw dient zelf te beslissen of zij abortus wil of niet.
- ☐ 3. Nederland moet lid blijven van de NAVO.
- ☐ 4. Nederland moet desnoods alleen een olie-boycot instellen tegen Zuid-Afrika.
- ☐ 5. Kraken tast het eigendomsrecht aan.
- ☐ 6. Het openbaar vervoer moet gratis worden.
- ☐ 7. Bij verdere inkomensmatiging moeten ook de laagste inkomens inleveren.
- ☐ 8. Kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland.
- ☐ 9. Buitenlanders mogen geen kiesrecht krijgen.
- ☐ 10. Op jeugdlonen kan niet verder worden bezuinigd.
- ☐ 11. Er moet een wet op de rechten van het dier komen, zodat de „onmenselijke” behandeling van dieren in de bio-industrie zo snel mogelijk verdwijnt.
- ☐ 12. Er moet krachtig tegenspel geboden worden aan de toenemende emancipatie-drang.
- ☐ 13. Hulp bieden bij euthanasie moet uit het wetboek van strafrecht.
- ☐ 14. De overheid moet zich zo weinig mogelijk bemoeien met het bedrijfsleven.
- ☐ 15. Er mogen geen nieuwe kerncentrales bijgebouwd worden.
- ☐ 16. Soft-drugs (kannabis-producten) kunnen gelegaliseerd worden.
- ☐ 17. Het koningschap is ondemocratisch en moet daarom worden afgeschaft.
- ☐ 18. De hoogte van de sociale uitkeringen blijft in de pas met de inkomensontwikkeling van de werkenden.
- ☐ 19. Nu het economisch minder goed gaat, moet de post ontwikkelingshulp drastisch worden verlaagd.
- ☐ 20. Er mogen geen nieuwe kernwapentaken bijkomen.

Mijn drie belangrijkste stellingen zijn de nummers , en .
Zie voor je partijkeuze blz. 21.

Ordinary people:

gewone mensen met buitengewone opdracht

Roem is de film „Ordinary people” al vooruitgesneld, lang voordat hij in ons land ging draaien. Het regiedebuut van Robert Redford heeft maar liefst 4 Oscars opgeleverd: als beste film, voor de beste regie, voor de beste mannelijke bijrol (Timothy Hutton) en voor het beste scenario naar een boek. En terecht, want wat in deze film stapje voor stapje uit de doeken wordt gedaan is zó menselijk, zó herkenbaar en zó aangrijpend, dat je er dagen later nog aan loopt te denken.

Ik had tenminste iets van: Wat een geluk dat het tussen Conrad en dat nieuwe meisje toch nog goed komt. Wat een geluk dat hij zo'n aardige psychiater trof. En wat zielig voor die moeder, die heeft zichzelf toch ook niet gemaakt. En ik hoop dat die vader er een beetje uitkomt in zijn eentje.

Als een film dat soort gevoelens oproept, dan heeft de regisseur je laten kennismaken met echte mensen en niet met mensen die acteren.

Het verhaal van Judith Guest, tot scenario omgewerkt door Alvin Sargent, gaat over een goed gesitueerd echtpaar, dat een harmonieus leven leidt met hun twee zoons, Buck en Conrad. Buck is de lieveling van moeder. Conrad trekt meer op vader. Dan slaat het noodlot toe; tijdens een zeiltocht verdrinkt Buck onder de ogen van zijn jongere broer. Conrad gaat zichzelf verwijten maken, en komt zó in die schuldgevoelens vast te zitten, dat hij een zelfmoordpoging doet. De moeder neemt haar zoon dat kwalijk: ze heeft al genoeg door-gemaakt en ze wil het leven weer z'n normale loop geven. De vader beseft dat zijn kind in de knoei zit en probeert hem tegemoet te komen. Conrad houdt contact met een meisje uit de kliniek waar hij na zijn daad een poosje is verpleegd. Hij raakt volledig in de war als hij hoort dat zijn vriendin zelfmoord heeft gepleegd. Hij vlucht naar zijn psychiater, die hem leert zich te uiten en er achter komt wát de jongen zichzelf

verwijt en wat hij van zijn ouders verwacht. Deze feiten worden evenwel niet allemaal in chronologische volgorde gepresenteerd. Ze komen laag voor laag te voorschijn naarmate het verhaal vordert.

Dat dit onderwerp Redford aansprak heeft vast wel te maken met het feit dat hijzelf ook een zoon heeft verloren: Hij wist waar hij het over had. Ik wil er verder niet teveel over zeggen: U móet deze film gaan zien. Hij hoort gewoon bij de zingevende dingen van het leven. Elke rol in de film is optimaal bezet: Donald Sutherland en Mary Tyler Moore spelen het echtpaar Jarrett, Timothy Hutton, pas 21 jaar, speelt Conrad huiveringwekkend knap, en Judd Hirsch is een hartveroverende psychiater.

Een must!

Leo van Opzeeland

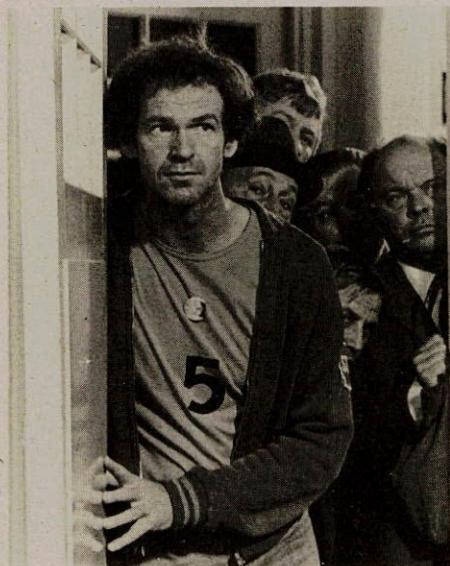
(Zie voor de rubriek In 't kort volgende bladzijden)

Timothy Hutton en Judd Hirsch als Conrad Jarrett en zijn psychiater in „Ordinary People”

in 't kort

Als Guido Pieters, regisseur van „Te gek om los te lopen” de illusie heeft gehad, met deze film een Nederlandse versie van „One flew over the cuckoo's nest” van Milos Forman te presenteren, dan is hij in die opzet niet geslaagd. De film mist elke spanning en ook elke vorm van kwaadaardigheid ontbreekt, evenals machtswellust, zowel bij de patiënten als bij het verplegend personeel. Als het zijn bedoeling is geweest een in-

Peter Faber als Piet in „Te gek om los te lopen”

tegere indruk te geven van de wijze waarop langdurig psychiatrisch verpleegden in Nederland hun dagen doorbrengen, dan is hij wel degelijk geslaagd. „Te gek” is een vriendelijke film geworden.

Als kapstok om het verhaal aan op te hangen heeft men het experiment „Beschut wonen” genomen, dat de verpleeginrichting Sint Bavo in Noordwijkerhout enkele jaren geleden is gestart. Om deze langdurige patiënten weer een soort maatschappelijke status terug te geven, laat men ze in groepjes in een gewoon huis in een rijtje wonen. Er is vijf jaar aan deze film gewerkt. Dit is gebeurd in nauwe samenwerking tussen filmploeg en de staf van het ziekenhuis. Dit ziekenhuis heeft het initiatief tot de film genomen, en na aanvankelijke plannen voor een documentaire koos men uiteindelijk voor een speelfilm, om een zo groot mogelijk publiek te bereiken. Naast een aantal beroepsacteurs speelt er ook een aantal patiënten in de film mee, wat het geheel een zeer authen-

Goldie Hawn wordt als soldaat belaagd door haar meerdere, Sam Wanamaker

tiek aanzien geeft. Peter Faber steelt de show als het enfant terrible Piet. Faber over zijn rol: „Ik heb gewoon gezocht naar welke gek ik eigenlijk zelf in me heb”. Jaap Stobbe speelt ook een gave rol als zijn vriend Dirk. Gek genoeg doet Leen Jongewaard het in deze entourage helemaal niet: hij is zo duidelijk het leuke, wat gestoorde mannetje aan het spelen, dat het gevaarlijk veel op over-acting begint te lijken.

Een mooie, eerlijke film, en zeker met zeer veel inzet gemaakt.

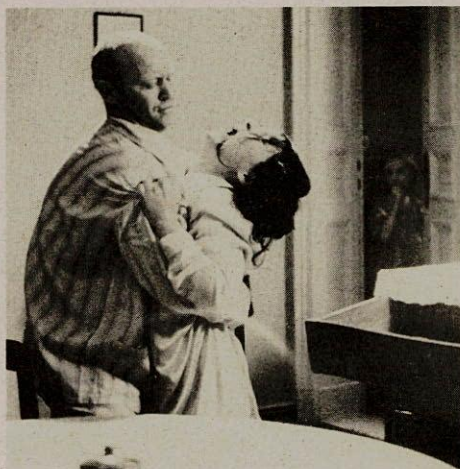
Een komediënné van het zuiverste water krijgt de laatste tijd steeds meer kansen: Goldie Hawn. Deze blonde, super-Amerikaanse 35-jarige dame produceerde haar laatste film „Private Benjamin” zelf en speelt ook de hoofdrol. Zij speelt een verwend meisje, tweemaal getrouwd geweest (eenmaal gescheiden, eenmaal weduwe) die haar geluk nu maar eens in het leger gaat proberen. Zij is in een café geronseld door iemand die haar gouden bergen belooft, maar dat pakt anders uit. Aanvankelijk denkt zij het niet te zullen

redden, maar langzaam maar zeker ontpopt zij zich als een monter soldaatje, dat hoge ogen gooit bij oefeningen en op het laatst zelfs naar Europa wordt uitgezonden. Daar dreigt zij te trouwen met een Franse arts. Maar tijdig komt zij tot het inzicht dat de man een druilloor is, en zij kiest weer voor het leger.

Een heerlijke film, waarin behoorlijk met de militaire verhoudingen de draak wordt gestoken. En een rol waarin Goldie Hawn alle registers kan opentrekken, wat zij dan ook enthousiast doet. Voor iedereen een aanrader, en natuurlijk helemaal voor u! Regie was in handen van Howard Zieff.

Uit Duitsland komen vaak goede, prima gedocumenteerde films, met typisch Duitse grondigheid gemaakt. Maar ze zijn zelden vrolijk. Aan al deze typeringenvoldoet ook weer „Deutschland, bleiche Mutter” van Helma Sanders-Brahms. Geïnspireerd door een gedicht, waarin Duitsland als een geteisterde moeder wordt voorgesteld, vertelt een jonge vrouw, geboren in de oorlog, over haar eigen moeder in die oorlogsjaren en de jaren daarna. De vader moet regelmatig naar het front, en daardoor vervreemden de ouders steeds meer van elkaar. De catastrofe wordt pas goed duidelijk, als de oorlog voorbij is en het gezin dus eigenlijk weer gelukkig herenigd zou moeten zijn.

Het tegendeel is echter waar: de volwassenen irriteren elkaar mateeloos. De moeder wordt eerst depressief en krijgt vervolgens een aangezichtsverlamming, waardoor al haar tanden getrokken moeten worden en ze zwaar verminkt door het leven zal moeten gaan. De film staat bol van de symboliek: zo doet het dochtertje een grote bolus op het vloerkleed van de oom, die in de oorlog zwaar fout was maar naderhand toch weer een prima baan krijgt. En dat terwijl haar eigen vader, die een eerzaam

Ernst Jacobi en Eva Mattes in een dramatische scene uit „Deutschland bleiche Mutter”

soldaat was, maar moeilijk aan de slag kan komen. Een loodzwaar geheel, fabelachtig gespeeld door Eva Mattes, die ook in films van Fassbinder optrad, en Ernst Jacobi. Het blijft toch een rare sensatie, om een film te zien, waarin de Duitsers het treurige lot van de schuldloze Duitse moeders schetsen.

Na een aantal ups en downs, waarvan „Alice doesn't live here anymore” mij altijd zal bijblijven, komt Martin Scorsese, Amerikaans regisseur van Italiaanse afkomst, weer met een ijzersterke film, die twee Oscars in de wacht heeft gesleept: voor de beste mannelijke hoofdrol (Robert de Niro) en voor de beste montage. „**Raging Bull**” vertelt het verhaal van de Italiaanse bokser Jake La Motta, een man uit de armelijke New Yorkse wijk de Bronx, die streeft naar het wereldkampioenschap middengewicht. Hij heeft wel de sportieve capaciteiten en behaalt dan ook een keer dat wereldkampioenschap. Maar verder is hij gespeend van elk inzicht in het circus van de bokswereld. Het gaat na dat aanvankelijke succes dan ook snel bergafwaarts met hem. Een naïeve, brute, primitieve man is hij, een hels iemand om mee te leven. Met een klein hart, dat wel. Hij veroorzaakt brokken die hij helemaal niet heeft gewild, maar hij is niet in staat om iets aan te veranderen. Een fabelachtige rol van Robert de Niro, die in vrijwel alle films van Scorsese optreedt. Voor deze film moest hij dertig kilo zwaarder worden en dat is hem goed aan te zien. Een felle, woeste film; geen avondje uit, wel een avondje een rake sfeer proeven.

Menahem Golan vertelt in „**The magician of Lublin**” het levensverhaal van Yasha Mazur, een talentvol goochelaar die aan het begin van deze eeuw vanuit Polen heel Europa aan zijn voeten wilde krijgen. Hij droomt

ervan te vliegen, betovert de dames met zijn persoonlijkheid, heeft een vrouw, een jonge vriendin en een oudere minnares, maar heeft eigenlijk nooit genoeg. Nadat de jonge vriendin uit wanhoop om haar bestaan aan zijn zijde zelfmoord heeft gepleegd, metselt hij zich in en wordt kluizenaar. Zijn einde is onverwacht en onvoorspelbaar. Alan Arkin speelt dit tumultueuze karakter met vaart, geassisteerd door o.a. Shelly Winters en Louise Fletcher, evenals de voluptueuze Valerie Perrine.

John McVicar is nu veertig. Van die veertig jaar heeft hij bijna een kwart in de gevangenis doorgebracht, twee maal veroordeeld voor fikse bankovervallen. Over zijn leven heeft Tom Clegg een film gemaakt: Het verhaal had McVicar zelf op schrift gesteld in zijn boek „McVicar by himself”. Roger Daltry (zanger van The Who en eerder te zien in Tommy) speelt de hoofdrol.

De film „**McVicar**” is een rauwe gevangenisfilm waarin we kennismaken met de hoofdpersoon, die haast niet te hanteren is voor zijn bewakers. Hij organiseert een opstand, en breekt later uit. Hij herenigt zich met zijn vrouw en zoon en maakt plannen om naar Canada te ontsnappen met hen. Maar hij wordt verraden en weer gevangen gezet, nadat hij in zijn korte vrijheid opnieuw een bankroof heeft gepleegd.

John McVicar zelf was bij de presentatie van de film aanwezig. Hij heeft in de gevangenis gestudeerd en is nu, voorwaardelijk vrij, een gevierd journalist in Engeland. Maar ik ben toch zo ouderwets om te denken: je kunt dat leven wel romaniseren in een film en dan als regisseur helemaal aan de kant van je hoofdpersoon gaan staan, maar hij heeft toch maar een politieman in zijn benen geschoten toen hij dat nodig vond. Ik hou niet zo van dit soort verhalen. Je kunt medelijden krijgen met de gevangenen, die daar langdu-

Roger Daltry zit als McVicar zijn straf uit

rig opgesloten zitten, maar ik denk óók altijd aan de mensen die slachtoffer zijn geworden van criminelen. Roger Daltry speelt een geweldige rol, daar gaat niks van af. Ze hadden er geen beter type voor kunnen kiezen. Een film voor de liefhebber. Wat ik dus niet ben.

Richard Dreyfuss is een poos niet op het witte doek geweest, omdat hij het druk had met toneelrollen (voornamelijk Shakespeare), maar nu is hij gelukkig weer te zien in „**The competition**” samen met Amy Irving. Dreyfuss is Paul Ditrich, een ambitieuze pianist, al 30 jaar, en nog steeds strevend naar een eerste plaats op een concours. Die lijkt hij te veroveren op het Hillman concours in San Francisco. Hij ontmoet daar Heidi Schoonover weer, die hij al kende van vorige concoursen en waar hij destijds beslist iets voor voelde. Nu wil hij zich door niets laten afleiden, alleen maar winnen. Hij wil van het bijvoeglijk naamwoord „veelbelovend” af. Heidi evenwel geeft het niet zo snel op. Zij is wel degelijk warm geïnteresseerd in Paul, en breekt door zijn schijnbaar koele pantser heen. Ze lijken aanvankelijk dicht bij elkaar te komen. Paul gooit echter roet in het eten, waardoor Heidi aan hevige twijfels ten prooi valt. Dit tot grote ongerustheid van haar lerares (Lee Remick), die haar pupil voor dit concours heeft klaargestoomd. Enfin, na veel verwikkelingen en een grote zelfoverwinning van Paul komt het allemaal toch nog goed.

Zeer hartverwarmend spel van de twee hoofdpersonen, en de hele film is gelardeerd met werkelijk fantastisch pianospel. Hoe ze dat voor elkaar hebben gekregen weet ik niet, maar dat de film door topmensen op dit gebied is begeleid, lijdt geen twijfel. De liefde zegeviert, zou een ondertitel kunnen zijn. Maar wees maar niet bang, een sentimentele draak is het geenszins. Joel Oliansky regisseerde het geheel, en Sam Wanamaker speelt een mooie rol als dirigent.

L. v. O.

Richard Dreyfuss en Amy Irving als de twee verliefde concurrenten in „The competition”

Geen blad voor de mond (2)

De rebellie van legerpredikant Herre Bartlema

„Ik stel voorop dat ik geen officier ben en er ook niet voor wil doorgaan. Mijn taak in dienst is niet om de gevechtswaarde te verhogen. Ik ben niet aangesteld om het bedrijf te dekken (...). Ik hoor niet bij het apparaat, maar bij de mensen. Geestelijke verzorging houdt in, de mensen herinneren aan hun eigen verantwoordelijkheden; dat ze zich nooit kunnen verschuilen achter het Befehl-ist-Befehl.”

Deze uitspraak zou een aardige bijdrage geweest hebben kunnen zijn in de kortelings opnieuw losgebarsten discussie over de positie van de geestelijke verzorger in de krijgsmacht. Het is echter een citaat uit 1966!

Achter deze woorden stond Herre Bartlema, een legerpredikant die in z'n eentje het gevecht aanging tegen het dragen van balken en sterren door geestelijke verzorgers. Over deze opmerkelijke figuur gaat dit artikel.

Jeugd

Herre Bartlema werd op 14 augustus 1913 geboren in het friese dorpje Minnertsga (gemeente Barradeel). Hij was de oudste zoon. Zijn vader was daar hoofdonderwijzer aan de lagere school. In 1920 verhuisde het gezin Bartlema naar Zuid-Holland, om precies te zijn naar Kouderkerk aan de Rijn, alwaar vader Bartlema hoofd van de lagere school werd. Lang verbleef men daar niet want in 1923 verhuisde het gezin opnieuw, nu naar Voorburg. Herre volgde het christelijk gymnasium in Den Haag. Na deze opleiding ging hij theologie studeren in Leiden (later zouden nog twee broers van hem dit voorbeeld volgen). Om de hoge studiekosten te kunnen betalen werkte Herre als gouverneur bij gegoede families, waar hij de kinderen moest helpen bij het maken van hun huiswerk. In 1937 sloot hij zijn studie af met het kerkelijk examen en vervulde vervolgens de functie van hulpprediker bij de Ned. Hervormde gemeente in Markelo (Overijssel).

Predikant

In mei 1938 werd hij als predikant bevestigd in Ritthem, een kleine platelandsgemeente op het Zeeuwse eiland Walcheren.

In 1943 aanvaardde Bartlema een beroep naar Heemstede. Daar werd hij bevestigd als medepastor in een grote wijkgemeente. Tot zijn taak behoorde ook het jeugdwerk, een taak waar hij zich met veel enthousiasme aan wijdde. In 1952 werd hij gevraagd voor het ambt van krijgsmachtspredikant. Op dit verzoek ging hij in en zodoende werd Bartlema door de gemeente Heemstede voor een jaar uitgeleend aan de luchtmacht. Dit voor hem nieuwe werk boeide hem zodanig, dat hij besloot de gemeente Heemstede vaarwel te zeggen. In 1953 vestigde hij zich in Eindhoven bij de luchtmachtbasis.

Na een aantal jaren dit werk te hebben gedaan ging hij naar het buitenland. Hij werd voorganger van de Nederlandse Protestantse Gemeente in Genève (Zwitserland).

Hem werd de zorg toevertrouwd van vooral Nederlanders die hun werk hadden bij de internationale organisaties.

Bartlema werkte er met veel plezier. In 1958 keerde hij terug naar Nederland.

Legerpredikant

In 1959 volgde hij de opleiding voor legerpredikant en in juni van dat jaar werd Herre Bartlema geplaatst bij de opleiding van militair administratief kader (de 1e COAK) te Middelburg. Hij woonde in die tijd in Vlissingen.

1968 afscheid van het leger

Zijn tweede kennismaking met de krijgsmacht werd een zeer bewogen periode.

Tot medio 1962 houdt dominee Bartlema zonder veel problemen zijn zgn. gv-uren voor het aanstaande administratieve kader („Heel vaak gaat het om maatschappelijke en politieke problemen. De jongens kunnen zelf vragen stellen. Ik draai nergens omheen”).

Dan, op 26 juni 1962, laat de Generale Synode van de Hervormde Kerk het, in die tijd, opzienbarende herderlijk schrijven „Het vraagstuk van de Kernwapenen”, uitgaan. (In dit schrijven wordt het gebruik van kernwapens afgewezen als strijdig met het christelijk geweten). Bartlema en de legerpredikant Diekerhof, beiden redacteuren van het blad van de prot. geest. verzorging „Reveille”, dringen in artikelen aan op een openlijke discussie over het kernwapenprobleem, ook binnen de kazernemuren.

De toenmalige hoofdlegerpredikant J. Bos grijpt in en verwijdt zowel Diekerhof als Bartlema uit de redactie van „Reveille”. Tevens verbiedt hij hen in de geest van het synodale geschrift te spreken en te schrijven binnen het kader van de protestants geestelijke verzorging.

De jaren die daarop volgen staan voor de protestants geestelijke verzorging in het teken van een slepende discussie over bevoegdheden, die uiteindelijk eindigt met het vertrek van zowel Diekerhof als Bos.

Nota

In december 1964 stellen Diekerhof en Bartlema een nota op over de protestants geestelijke verzorging („Ontwerp reorganisatie PGV”). Be-

langrijkste veranderingsvoorstellen uit deze nota waren:

1e. de rangonderscheidingstekenen moeten worden afgeschaft; de predikant moet aan een eenvoudig teken op zijn uniform herkenbaar zijn.

2e. de hoofdlegerpredikant moet worden vervangen door een driemanschap, door de legerpredikanten zelf gekozen.

3e. de legerpredikanten moeten hun huidige status van burgerambtenaar kwijt; de overheid moet hun salarissen, bij wijze van subsidie, aan de kerken betalen.

Deze nota zenden ze naar de Synode van de Hervormde Kerk en horen er daarna weinig meer van.

Het adviserende lichaam van de Hervormde Kerk, de sekte Kerk en Krijgsmacht, komt met een eigen plan, waarin ook de afschaffing van de rangonderscheidingstekenen wordt bepleit. Alle pogingen tot verandering vinden echter weinig gehoor bij het overgrote deel van de legerpredikanten bij de parate troepen.

Zij verklaarden nimmer enig nadeel van het bestaan van hiërarchische verhoudingen ondervonden te hebben. Ook hadden zij nooit iets gemerkt van enige belemmering met betrekking tot de vrijheid van evangelieverkondiging, terwijl ze evenmin afstand wilden doen van de balken en de sterren.

Bartlema zegt hierover: „Negentig procent vindt het eigenlijk wel prachtig, vanwege de status”.

De sekte Kerk en Krijgsmacht (waarin ook een aantal hoge militairen zaten) kijkt wat vreemd op over zoveel onwil bij de legerpredikanten om ook maar iets te veranderen en laat de zaak op z'n beloop.

Bartlema: „Men dacht zo, de grootste posten Bos en Diekerhof zijn er toch uit; de tijd heelt alle wonden”.

Balk en ster eraf

Dan kende men Bartlema niet. Eind december 1965 deelt de lastige legerpredikant aan de sekretaris van Kerk en Krijgsmacht mede, dat hij per 1 januari 1966 zonder balk en ster zijn uniform nog slechts zal dragen. Bartlema geeft de volgende toelichting op deze provocerende daad: „Ik had de bedoeling om een uitspraak af te dwingen over onze dienstkleeding.

Ik heb vergeefs gezocht naar duidelijke voorschriften, waaruit blijkt dat de onderscheidingstekenen voor ons verplicht zijn. Let wel: ik ben niet tegen het uniform. Dat is een stukje solidariteit met de jongens. In oorlogstijd is het bovendien noodzakelijk voor de veiligheid”.

Na enkele dagen komt het tot een gesprek tussen Bartlema en de commandant van de COAK. Deze vertelt hem begrip te hebben voor zijn opvattingen, maar maakt bezwaar tegen de door Bartlema gehanteerde methode en stelt hem voor de

keuze: of in burger of als majoor. Zo niet, dan niet meer op de kazerne. Bartlema kiest ervoor het werk in burger voort te zetten. Tegelijkertijd schrijft hij een brief aan de sekte Kerk en Krijgsmacht, waarin hij vraagt of er ja-dan-nee een bindend voorschrift bestaat op het gebied van rangonderscheidingstekenen. En als dat inderdaad bestaat of de militaire belangen dan zwaarder moeten wegen dan Bartlema's principiële bezwaren.

De sekte Kerk en Krijgsmacht laat Bartlema onmiddellijk weten, dat hij de balk en de ster weer op zijn uniform dient te bevestigen, waarmee de eenmansrebellie van Bartlema tot een einde kwam. Het oude zeer bleef zitten.

Desondanks heeft Bartlema tot 1968 de functie van legerpredikant vervuld.

Toen was hij 55 jaar en mocht op wachtgeld.

Non-konformist

Bartlema noemde zichzelf een non-konformist en dat was hij ook. Dat blijkt duidelijk uit zijn opvattingen en zijn opstelling. Ter illustratie nog een tweetal uitspraken. Allereerst over de plaats van de geestelijke verzorger in de krijgsmacht:

„Je moet het geweten een beetje onrustig laten. Ik ben niet de gemakkelijkste. De kerk schijnt een soort natuurreservaat te worden. Traditie om de traditie. Dat zie je ook hier in het leger. We herinneren ons nog wel de tijd, dat de wapens gezegend werden: de kerk accepteerde dan het gezagsapparaat uit een foutief uitgangspunt.

Ik ben blij met de situatie in het leger van de Bondsrepubliek; daar lopen de veldpredikers zonder uniform. Binding van kerk aan gezag wordt op deze wijze tegengegaan.”

Tot slot een uitspraak van Bartlema over de atoombewapening (in Het Parool van 12 januari 1966):

„Ofschoon ik politiek links sta opgesteld (Herre Bartlema was van 1946 tot 1949 lid van de PvdA, maar als overtuigd tegenstander van de politieke acties in Indonesië zei hij zijn lidmaatschap op. W.H.), accepteer ik dat aan de rand van de maatschappij geweld om redenen van menselijkheid soms gewenst kan zijn. Maar dat betekent nog niet dat hiermee de huidige atoombewapening verdedigd is, met atoomrepresailles zijn we op de verkeerde weg. In zoverre kunt u mij een pacifist noemen”.

Einde

Zijn werk was zijn hobby en omgekeerd. Niets doen lag niet in zijn aard.

Tijdens een vakantie liep hij tegen een vakature van een kerkgemeente aan.

Het was de gemeente Heumen-Overasselt, op de grens van Gelderland, Brabant en Limburg (later werden

HERRE BARTLEMA

zijn leven - zijn woord

Voorpagina boekje (zie noot onder dit artikel)

hier nog aan toegevoegd de gemeenten Nederasselt, Mook en Malden). Ook de laatste periode van zijn leven verloopt niet geheel probleemloos (o.a. deining over de sluiting van het kerkje te Overasselt en verplaatsing van de dienst naar Malden).

In 1976 moet Bartlema het, vanwege zijn gezondheid, wat rustiger aan gaan doen, hetgeen helemaal tegen zijn karakter ingaat. Hij kan het werken niet laten. In augustus 1978 staat hij 40 jaar in het ambt en zet, of er niets aan de hand is, het winterwerk weer op. In november blijkt de motor toch weer te zwaar belast. Hij moet ermee stoppen. Hij is nog aanwezig in de Kerstnachtdienst, maar leest niet zelf meer zijn preek. Op 30 december 1978 komt er een eind aan het leven van een, in meer dan een opzicht, opmerkelijk man: HERRE BARTLEMA.

Wim Heij

Dit artikel is tot stand gekomen op basis van rapporten, nota's en vele kranten- en tijdschriftenartikelen uit de periode 1962-1966 (o.a. beschikbaar gesteld door een aantal confessionele geestelijke verzorgers). Verder werd gebruik gemaakt van het boekje van Dr. T. Brattinga: Herre Bartlema, zijn leven - zijn woord. Uitg. Het Witte Boekhuis, Bolsward 1980.

weten wist geweten

Werkloosheid

Werkloosheid is iets wat je niemand toewenst. Natuurlijk, iedereen zit zomers wel eens graag een dag of wat aan het strand, of verft graag een kamer terwijl anderen aan het werk zijn, maar dat is iets anders. Gedwongen nietsdoen, een lange tijd achtereen, is niet leuk. En het is zeker niet leuk wanneer je inkomen ook nog eens terugloopt – wat bij de meeste werklozen natuurlijk het geval is.

Geen wonder dus dat in Nederland diverse politieke partijen, en natuurlijk vooral de vakbonden, zich zorgen maken om de toenemende werkloosheid, ook in Nederland. Niet ten onrechte, zoals een bezoek aan Engeland leerde aan EGO-medewerker Jan Stoof en fotograaf Hans van den Bogaard.

Waarom naar Engeland?

Waarom precies naar Engeland om te zien wat werkloosheid in de praktijk betekent, terwijl we in Nederland streken hebben als Groningen en Limburg, waar de werkloosheidscijfers er toch niet om liegen? Deze vraag is gemakkelijk beantwoord. Van de geïndustrialiseerde westeuropese landen heeft Engeland, Groot-Brittannië, het hoogste werkloosheidspercentage. Officieel ligt dat rond de tien, maar in werkelijkheid zijn er waarschijnlijk veel meer dan de drie miljoen werklozen uit de officiële statistieken.

Een tweede reden om de Noordzee over te steken is, dat juist in een gebied dat met een soortgelijk Nederlands gebied kan worden vergeleken de meeste werklozen op een kluitje zitten. Ik doel hiermee op de county Tyne and Wear, in feite gevormd door de industriestad Newcastle en haar voor- en tuinsteden. In Tyne and Wear wonen 1,2 miljoen mensen, iets meer dan in het Nederlandse Rijnmondgebied. Van de mensen in Tyne and Wear die kunnen werken is twintig procent werkloos, in sommige gebieden iets minder, in andere wijken en buurten loopt dit per-

tage soms op tot veertig, vijftig procent. Van de jongeren onder de eenentwintig is in Tyne and Wear vijftig procent werkloos!

Kortom, een bezoek aan het noord-englische Newcastle is de moeite waard voor wie eens wil zien hoe het in het Rijnmondgebied zou zijn, wanneer daar de petrochemische industrie zou sluiten. Want iets dergelijks is ginds gebeurd: dertig jaar geleden bloeiden in en rond Newcastle de mijn- en scheepsbouw. Nu zijn bijna alle mijnen dicht, en werkt in de scheepsbouw nog maar tien procent van het aantal mensen dat er in 1950 werkte. Wat je daar kunt zien is dus inderdaad iets als Zuid-Limburg – maar dan gezien door een sterk vergrootglas.

Gevolgen

Wat betekent zoiets nu voor de mensen die er mee te maken hebben? Het betekent, in heel Engeland, en dus ook in Newcastle, dat een groot deel van de bevolking van een gemiddeld loon van rond zesduizend pond per jaar (een Engels pond is ongeveer f 5,25) is teruggevallen naar een uitkering van vijftientwintighonderd pond per jaar. (Oftewel van ongeveer f 600 naar f 250 per week. Red.)

In de praktijk brengt dit met zich mee dat de gezinsuitgaven drastisch moeten worden beperkt. Geen wonder dus dat je in Newcastle tientallen straten kunt zien, waar aan het eind van de werkdag nauwelijks auto's staan. Dat je tientallen mensen op straat ziet in kleding, waarvan je

weet dat ze die liever zouden vervangen.

Het betekent ook dat eventuele schoolgaande kinderen moeten afzien van een schoolreisje, omdat hun ouders het niet kunnen betalen. En dat diezelfde kinderen slechter worden gevoed dan goed voor ze is, omdat er geen geld is voor goed vlees en verse groenten. Dat betekent weer, dat de conditie van die kinderen achteruit gaat, waardoor ze vaker ziek zijn en hun ouders weer voor extra uitgaven komen te staan voor dokter en apotheek.

In de wijken met de hoogste werkloosheidscijfers zie je ook hoe allerlei winkeltjes zijn gesloten: doordat de mensen een deel van hun inkomen kwijt zijn besteden ze minder. Maar dat betekent ook dat een deel van de gezelligheid in die buurten verdwijnt, de mensen komen elkaar minder vaak tegen, ze zitten thuis, kunnen nergens heen omdat er geen geld is.

Dat is geen onbelangrijk aspect van werkloosheid, dit verlies aan onderling contact. Het betekent dat de mensen zich terugtrekken op zichzelf, minder geïnformeerd worden en het contact met de rest van de samenleving langzaam verliezen. Dit versterkt nog eens hun gevoel dat ze er niet bijhoren, een gevoel dat ze toch al kregen toen ze werkloos werden. Want zo voel je je, wanneer je werkloos wordt nadat je jarenlang voor een baas hebt gewerkt: uitgestoten, je hoort er niet meer bij.

Vooral jongeren

Jongeren, die van school komen en geen werk kunnen vinden, beleven dit nog veel erger: zij solliciteren op baantjes en worden afgewezen omdat ze bij voorbeeld nog geen ervaring hebben. Een dergelijke belevenis geeft je het gevoel dat je niet welkom bent in de maatschappij, en je moet dan wel heel sterk in je schoenen staan om over dat gevoel heen te komen, zelfs wanneer je ooit nog werk krijgt.

Geen wonder dus dat toen ik met een vroegere Engelse minister van Sociale Zaken, David Ennals, over de enorme werkloosheid sprak, hij de gevolgen op lange termijn eigenlijk als eerste en belangrijkste punt van zorg noemde: „Je komt er misschien nooit meer overheen, wanneer je op je veertigste werkloos wordt bij een baas waar je misschien al meer dan tien jaar werkt. En jongeren die zo van school naar het uitkeringsloket worden gestuurd zullen hun eigen kinderen ook niet een, twee, drie aansporen om op school te blijven.” Met dit laatste geeft Ennals een ander belangrijk gevolg aan van werkloosheid: mensen laten zich niet meer scholen, waardoor op de lange duur een gebrek aan vakmensen ontstaat – zodat de industrie weer langzamer op gang kan komen wanneer de tijden beter worden. Op die manier kan een tijdelijke en massale werkloosheid tientallen jaren doorwerken in een samenleving.

Werkloosheid is, hoe aardig een paar dagen nietsdoen ook lijkt, een verschrikkelijke straf. Voor de werkloze, voor zijn omgeving, voor zijn kinderen. Zulke mensen profiteurs noemen, zoals hier en daar wel eens gebeurt, is verschrikkelijk dom en misschien wel bijna even onmenselijk als de werkloosheid zelf. Het is ook dom, omdat je, wanneer je zoiets zegt, laat blijken dat je niet beseft hoe groot de weerslag van de werkloosheid van een grote groep mensen op een hele samenleving kan zijn.

Vandaar dus dat een bezoek aan een Engelse stad als Newcastle buitengewoon verhelderend kan werken. Je kijkt er, zoals een econoom daar tegen me zei, „heel eventjes in wat misschien de toekomst is voor Nederland, België en de Bondsrepubliek.”

Het was niet leuk.

Jan Stoof

(foto's Hans van den Bogaard)

van vakwerk tot afwachten
van werk in je vak

De vakbeweging en onze vrede

Mei 1981. Het is nu drie jaar geleden, dat er binnen de Federatie van Nederlandse Vakverenigingen (FNV) werd aangedrongen op een standpuntbepaling van de vakbeweging met betrekking tot de problemen van vrede, veiligheid en defensie. De FNV belooft toen „binnenkort” met een nota over deze problematiek te komen. Uiteindelijk heeft dan de Federatieraad, het hoogste orgaan van de FNV, ingestemd met een notitie van de FNV-bestuurder Commandeur. Deze notitie zal in de verschillende bonden besproken moeten worden, en uiteindelijk leiden tot een definitieve standpuntbepaling van de Federatie. Jan Prins, medewerker van het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken van de Nijmeegse universiteit, bekijkt de recente ontwikkelingen.

Ontwikkelingen

In die drie jaar tijd is er natuurlijk wel een en ander veranderd. Verschillende ontwikkelingen in de maatschappij als geheel, en eveneens binnen de vakbeweging hebben hun invloed uitgeoefend op de bewustwording en de meningsvorming over vrede en veiligheid binnen die organen van de vakbeweging die het beleid moeten maken. Als het hier gaat om de vakbeweging doel ik op de FNV; het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) heeft zich tot nu toe niet ingelaten met de problemen van oorlog en vrede. Ik zal proberen hieronder een aantal ontwikkelingen weer te geven, die te maken hebben met de standpuntbepaling van de FNV.

Werkgelegenheid

In de eerste plaats de ontwikkeling van de werkgelegenheid. Sinds 1978 is de werkloosheid gestegen van 200.000 naar meer dan 400.000, nog niet meegerekend de toename van andere groepen „niet-werkenden” die niet als werkzoekende staan ingeschreven, zoals huisvrouwen, WAO'ers, enz. Een vermindering van de werkloosheid wordt voorlopig niet verwacht.

Daarbij komt nog, dat voor sommige sectoren de toekomst somberder wordt afgeschilderd door overheid en Centraal Planbureau dan voor andere sectoren. Voor bijvoorbeeld de scheepsbouw, waar o.a. de fregatten voor de Nederlandse en buitenlandse marines worden gemaakt, en voor de voertuigenindustrie, waar o.a. militaire vrachtauto's worden gefabriceerd, is de toekomst nogal duister. De werknemers vragen de vakbeweging op te komen voor het behouden van hun banen, ook in de scheepsbouw en de voertuigenindustrie. Het wordt dan voor de vakbeweging erg moeilijk te verkondigen, dat ze tegen het plaatsen van militaire orders is uit „veiligheidsoverwegingen”. Een

dilemma voor de vakbeweging: het tegelijk belangenbehartigingsorganisatie en vredesbeweging willen zijn. Wim Kok, de voorzitter van de FNV, formuleerde het in december j.l. zo: „We moeten natuurlijk uitkijken niet roomser te worden dan de paus. We kunnen alles wel van ons bordje schuiven, maar vervolgens eten de Belgen en de Fransen er goed van. Dan zitten we straks met schone handen en vijfhonderdduizend werklozen. Dat beleid kan ik niet ondersteunen”.

Koude oorlog

De vraag wordt de laatste tijd nogal eens gesteld, of het afgelopen is met de ontspanning tussen Oost en West. Het niet ondertekenen van het SALT II-verdrag, het aan de macht komen van Reagan, de inval in Afghanistan, de plaatsing van de SS 20-raketten en de modernisering van het nucleaire potentieel in West-Europa, zijn ontwikkelingen die een bevestigend antwoord op de genoemde vraag aannemelijk maken. Het wordt ook wel eens anders gesteld: de koude oorlog leeft weer op. Dat heeft natuurlijk ook z'n weerslag op het denken binnen de vakbeweging: moeten we de defensie van ons land wel zo kritisch benaderen als we enkele jaren geleden dachten?

Internationale vakbeweging

Een derde ontwikkeling is die binnen de internationale vakbeweging. Hier worden de laatste jaren steeds meer geluiden gehoord tegen een verdergaande bewapening, en tegen een deelname van de werknemers aan de productie van wapens. Vooral waar het gaat om de export van wapens naar onderdrukkende regimens, willen de internationale organisaties van de vakbeweging zich bezinnen op mogelijkheden de productie van wapens te vervangen door productie van goederen die „sociaal nuttig” zijn, zoals woning-

bouw, ziekenhuisinrichting, enz. Ook binnen de verschillende industriebonden in een aantal landen, zoals Italië en de Bondsrepubliek, is de discussie over de productie van wapens en over de export van wapens de laatste jaren weer sterker geworden.

Vredesbeweging

De discussies binnen de vakbeweging worden vooral gevoerd door de ontwikkeling van de vredesbeweging. In Nederland is het sterker worden van het IKV en acties als „stop de Neutronenbom” een belangrijke aanzet geweest om bezig te gaan en te blijven met de vredesproblematiek. Individuele leden van de vakbonden die deel uitmaakten van IKV-kernen, die meededen aan demonstraties en handtekeningen-acties, bleven vragen naar een standpunt van de FNV. Het was en is duidelijk dat de vakbeweging een belangrijke politieke machtsfactor is wiens standpunt niet alleen wordt gerespecteerd, maar eveneens wordt gebruikt in de politieke besluitvorming. In geval van levering van wapens aan een onderdrukkend regiem, in bijv. Argentinië, kan de vakbeweging worden aangesproken op haar standpunten wanneer ze die openlijk te kennen heeft gegeven. Het werd daarom voor de vredesbeweging steeds belangrijker dat de FNV zich zou uitspreken.

Interne ontwikkelingen

Daarnaast zijn er ontwikkelingen binnen de FNV, die maakten dat de federatie als het ware steeds rijper werd voor een standpuntbepaling. De Algemene Bond van Onderwijzend Personeel (ABOP) vond dat ze niet langer kon wachten met het innemen van een standpunt. Ze vond de aarzende houding van de FNV niet langer verantwoord, gezien de maatschappelijke ontwikkelingen, en stelde daarom zelf een commissie

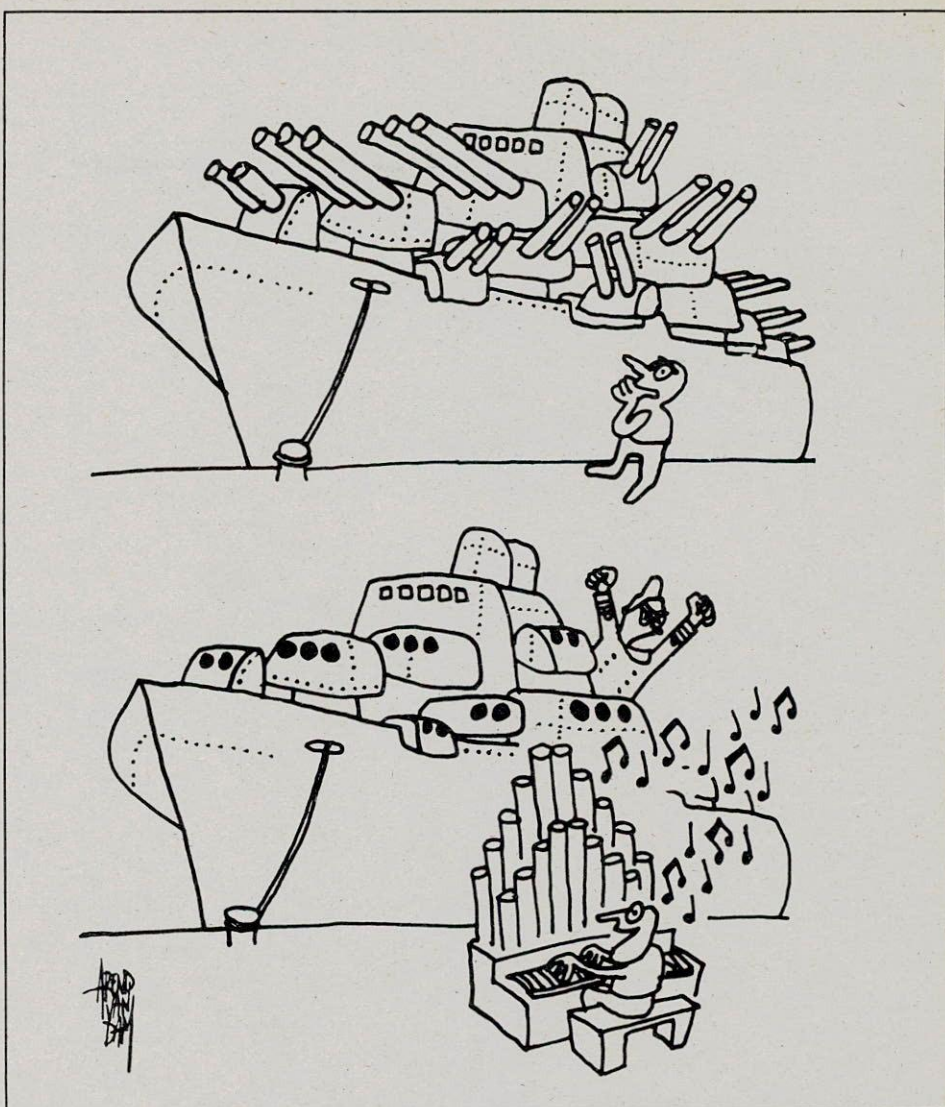
samen, die met een rapport kwam over vrede, veiligheid en defensie. In dit rapport vraagt de ABOP aan de Nederlandse overheid een beleid te voeren, waarin onder andere eenzijdige stappen van Nederland om tot ontwapening te komen, zoals het verwijderen van alle kernwapens van Nederlands grondgebied, worden aanbevolen. Ook stelt de ABOP zich op het standpunt, dat er een omschakeling van de oorlogsindustrie op vredesindustrie tot stand moet komen.

Ook de voedingsbond van de FNV heeft zich achter het standpunt van het IKV geplaatst. Een aantal kleinere groepen van leden van de FNV zijn sinds enige tijd actief, vooral binnen de Industriebond, om het beleid van de FNV te veranderen. In de IJmond is een groep bezig onder de leus „Kernwapens? FNV zeg NEE!“. In Vlissingen zijn al enige tijd mensen actief, die het moeilijk hebben met het produceren van fregatten voor de marine, maar die zich nauwelijks gesteund weten door de vakbeweging. Ook op de vormingscentra van de vakbeweging wordt nagedacht over oorlog en vrede, hoewel de FNV zich tot nu toe negatief heeft uitgelaten over scholing van de vakbondsleden op dat gebied (wacht maar tot de nota komt...).

De nota

Al deze ontwikkelingen hebben er toe geleid, dat het enerzijds steeds moeilijker werd voor de vakbeweging een duidelijk standpunt als vredesbeweging te formuleren, en dat anderzijds de druk op de vakbeweging om toch met een standpunt te komen, van binnenuit en van buitenaf, steeds sterker is geworden. In april 1981 is het er uiteindelijk toch van gekomen, dat een concept-standpunt op de verschillende vergaderingen van de bonden aan de orde zal komen. De nota die nu op tafel ligt gaat op de meeste punten minder ver dan bepaalde groepen binnen de FNV zouden willen. Er wordt heel voorzichtig gepraat over de mogelijke omschakeling van oorlogs- op vredesproductie. Daartoe moet eerst nog veel onderzoek worden gedaan over de economische gevolgen van ontwapening, over de werkgelegenheid en de technologische kennis, die door de produktie van wapens wordt verschaft of eventueel juist wordt tegengewerkt, en over de mogelijkheden om de werknemers te plaatsen bij de produktie van andere goederen.

Voor wat betreft de ontwapening wordt de nadruk gelegd op het feit, dat hierover in eerste instantie door de politiek moet worden beslist. Volgens de nota moet de FNV zich dan ook niet voor een eenzijdig afschaffen van de kernwapens uitspreken, maar dit overlaten aan „de politiek“.

Op andere punten wordt die politiek juist aangevallen; ook al besluit het parlement de levering van bepaalde wapens aan een onderdrukkend regime goed te keuren, dan nog kan de FNV besluiten de produktie van die wapens of het vervoer er van te boycotten. Ook moet er volgens de nota een regeling komen voor individuele werknemers, die niet mee willen werken aan de produktie van oorlogstuig: een regeling voor gewetensbezwaarden militaire produktie.

Toekomst

Het is natuurlijk nog niet duidelijk op welke manier de verschillende bonden kritiek zullen leveren op deze nota. Vanuit een aantal bonden zal worden gepoogd de nota verder aan te scherpen, zeker op het punt van de kernwapens. Andere bonden zullen echter ook terughoudend reageren, vooral die bonden die direkt arbeidsplaatsen in gevaar zien komen. Hetgeen volstrekt terecht is. Zolang er nog geen concrete alternatieven kunnen worden aangedragen voor de produktie van wapens, zullen bonden de belangen van hun leden (moeten) blijven verdedigen. De belangrijkste taak van de vakbonden – en in samenwerking met hen voor een aantal onderzoeksinstellingen – zal zijn het vinden van nieuwe pro-

duktiemogelijkheden, die aansluiten bij de kwaliteiten van de werknemers, en eventueel het opzetten van omscholingsprogramma's.

En daarbij komt natuurlijk ook de vraag om de hoek welke alternatieven we wel dan niet willen. Stellen we daar eisen aan, in de zin van maatschappelijk nuttig moeten zijn? Mij lijkt dat in ieder geval wel noodzakelijk, om eindelijk de produktie eens aan te gaan passen aan de behoeften die er in onze hele samenleving zijn.

Jan Prins

vijand: soldaat van de andere kant

Leven, lijden en hoop

Nieuwe strips en tekeningen

Schrijvers hebben soms veel woorden nodig om iets duidelijk te maken. Ze lopen het risico dat de lezer als het te weinig boeit of te lang duurt het voor gezien houdt. Tekenaars hebben wat dat betreft een voorsprong, maar dan moet een tekening wel direct de kijker pakken. Lukt dat, dan kunnen cartoons wel degelijk een rol spelen bij het aan het denken zetten van mensen.

Misschien is het wel daarom, dat we in EGO regelmatig ruimte reserveren voor het werk van cartoonisten en striptekenaars. Deze keer brengen we nieuwe bundels van de tekenaars Willem van Malsen, Len Munnik en Yrrah onder de aandacht van onze lezers. Het is niet altijd even vrolijk wat ze maken, maar (politieke) tekenaars willen nu eenmaal hun kijkers aan het denken zetten, in de hoop daarmee een bijdrage te leveren aan een betere wereld.

Malsen

Van de lange tijd in Parijs verblijvende tekenaar/schilder/schrijver Willem van Malsen (geb. 1940) is onlangs een stripboek uitgekomen getiteld „Nooit meer lijden”.

Willem van Malsen maakte in zijn „afschuwelijke” studententijd, toen hij Nederlands studeerde (hij was niet toegelaten tot de academie voor beeldende kunst), de lay-out voor het Utrechtse studentenblad Trophonios. Via deze werkzaamheden kwam hij als politiek tekenaar bij het weekblad Vrij Nederland terecht, waarvoor hij jarenlang (1964-1969) wekelijks een

politieke prent verzorgde. Met deze cartoons verwierf hij in die periode grote bekendheid.

Toch trok hij, evenals een andere politieke tekenaar Willem (Bernard Holtrop), in 1967 naar Parijs. In Frankrijk begon hij te schilderen en niet zonder succes, want menigmaal kreeg hij de gelegenheid zijn werk te exposeren. Het tekenen liet hem echter niet los en sinds 1977 trekt hij in de Haagse Post de aandacht met een strip die naar vorm en inhoud heel bijzonder is.

In deze vrijgezellenstrip filosoferen

Len Munnik

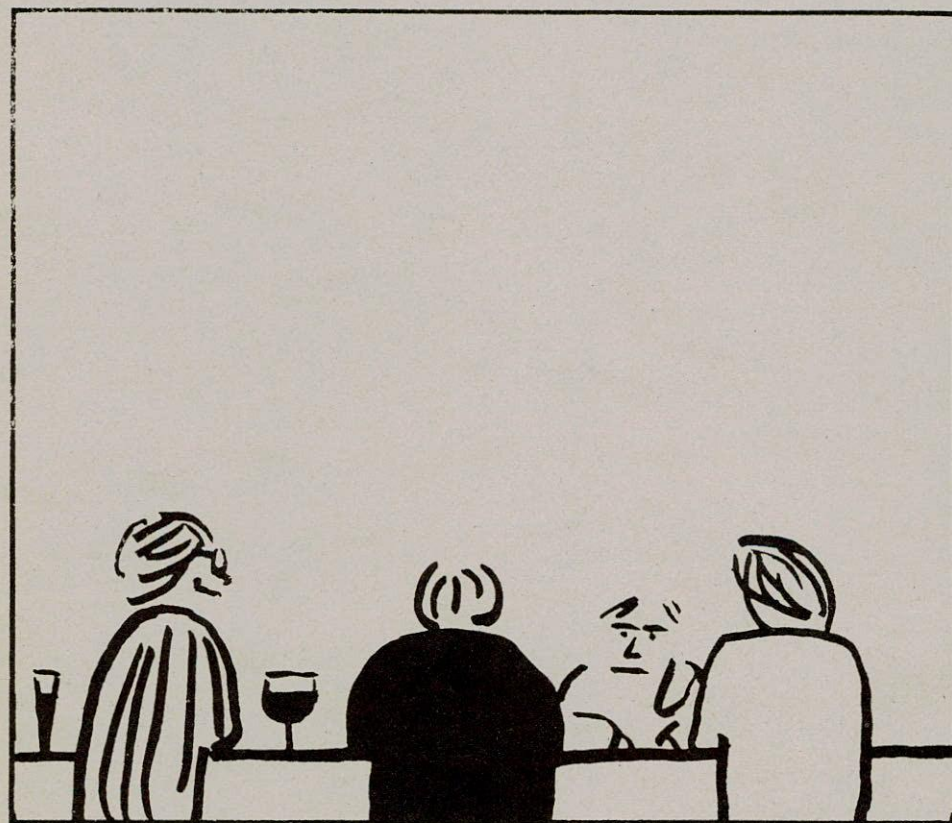

drie sombere heren aan de bar over de actualiteit, vervlogen liefdes en plannen die wel worden gemaakt, maar nooit worden uitgevoerd. Wat er uit de buitenwereld tot hen doordringt is weinig opwekkend: koop-sompolissen, Aantjes, martelingen, Jonestown. Hun onderwerpen gaan over de wanhoop en bij herhaling over drank, geld, scheiding, eenzaamheid, creatieve onmacht en vooral over zichzelf.

De enige die zich in de conversatie mengt is de barkeeper. Hij doorbreekt af en toe de stiltes in de gesprekken van het drietal met enkele pijnlijke vragen. Beweging zit er nauwelijks in de strip, behalve dan dat de glazen regelmatig leeg en vol worden getekend; wat dat betreft vertoont de strip, ook in die zin, veel overeenkomst met het werkelijke gebeuren aan de bar.

Munnik

Van de tekenaar Len Munnik (geb. 1945) is ook, eindelijk, een bundel cartoons uitgebracht. Eind vorig jaar verscheen een prima uitgave met als titel „Er valt niks te lachen”. Een bijzonder passende titel, omdat de zaken die Len Munnik ons via zijn tekeningen voorhoudt eerder woede dan vrolijkheid oproepen: milieuvervuiling, structureel geweld, derde wereld, kernbewapening, onderdrukking, tekort aan recht en gerechtigheid, militarisme, enz. De zeggingskracht van zijn cartoons is inmiddels bekend geworden aan de lezers van Trouw, Hervormd Nederland en verschillende andere bladen. De tekeningen spreken zó voor zichzelf dat er geen letter tekst in de bundel is opgenomen.

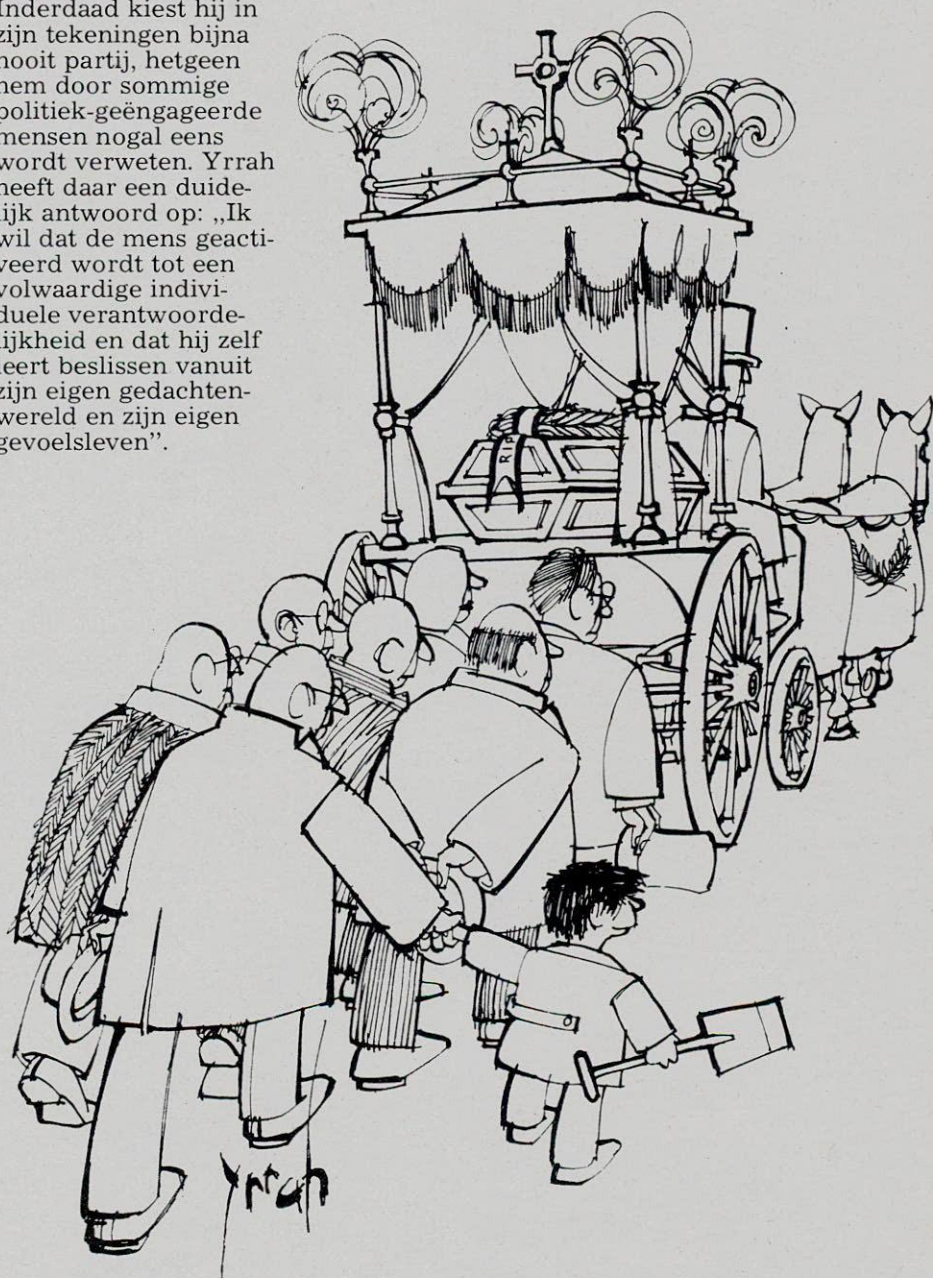
Malsen

elektrische stoelen e.d. Als er iemand boos reageert, dan ervaart Yrrah dat als een compliment: „Op losse schroeven zetten is mijn wapen en als ik daarmee iemand razend maak, betekent dat voor mij dat mijn werk zin heeft.”

Moraliserend zijn z'n prenten niet: „Ze hebben altijd iets van zie zelf maar. Ik ondergraaf zogenaamde menselijke waarden en zekerheden, maar ik laat in het midden wie er gelijk heeft”.

Inderdaad kiest hij in zijn tekeningen bijna nooit partij, hetgeen hem door sommige politiek-geëngageerde mensen nogal eens wordt verweten. Yrrah heeft daar een duidelijk antwoord op: „Ik wil dat de mens geactiveerd wordt tot een volwaardige individuele verantwoordelijkheid en dat hij zelf leert beslissen vanuit zijn eigen gedachtenwereld en zijn eigen gevoelsleven”.

Len Munnik weet, werkelijk subliem, scherpste en speelsheid te combineren.

Yrrah

Harry Lammertink (geb. 1932) debuteerde in 1955 in de cartoonrubriek van het dagblad Het Parool. Toen nog volstrekt onbekend, enkele jaren later echter ontdekte Amerika hem al (o.a. Playboy). Daarna volgden vele andere landen. Wij kennen de cartoonist Yrrah (de omkering van Harry) vooral uit het weekblad Vrij Nederland.

Yrrah tekent nu al vijftientig jaar en ter gelegenheid van dat feit verscheen een, door hem zelf geselecteerde, bundel tekeningen „YRRAH 55/80” Cartoonist zijn is een hondebanaan beweert Yrrah in ieder interview. De kijker heeft misschien het idee, dat een cartoonist z'n tekeningen zo maar uit de mouw schudt, voor Yrrah geldt dat in ieder geval niet. In een vraaggesprek met Vrij Nederland zei hij onlangs nog hierover: „Het is haast niet meer te doen om een paar keer per week iets te produceren. Die slijtageslag is ongekend”.

In zijn vroege werk ging het vaak om spitsvondigheden met als stijlkenmerk: mannetjes met reusachtig grote voeten. In de loop der tijden is er meer diepgang in zijn werk gekomen, waardoor zijn tekeningen er niet gemakkelijker op zijn geworden. Het zijn, bijna zonder uitzondering, doordenkers.

Niet iedereen is overigens gecharmeerd van zijn morbide prenten over de dood, guillotines, gehaktmolens,

Helaas zal de prijs van deze prachtige bundel een groot koperspubliek in de weg staan.

Wim Heij

Willem van Malsen: „Nooit meer lijden”. Uitg. v. Gennep, Amsterdam. Prijs f 13,50.
Len Munnik: „Er valt niks te lachen”. Uitg. Boekencentrum, Den Haag. Prijs f 16,90.
Yrrah: „Yrrah 55/80”. Uitg. Querido, Amsterdam. Prijs f 45,-.

EGO blaast de bouwsels op
en spaart de mensen

Bestaat er een god, ja of nee? (4)

Bestaat God nu wel of niet? Inderdaad, dat is de kardinale vraag, waar de drie voorgaande artikelen op aan stuurden. Een vraag even belangrijk als zinloos.

BELANGRIJK, omdat ieder mens die vraag moet beantwoorden en dat ook doet, meer of minder bewust, maar altijd met de inzet van zijn hele leven, zijn denken en zijn doen. In het licht van dit antwoord bekijkt hij de wereld om zich heen en zichzelf. Het bepaalt zijn denken en handelen, zijn hele levenshouding, opvattingen over de politiek, huwelijk en sexualiteit, kernwapens, derde wereld, abortus en euthanasie, om maar een paar onderwerpen te noemen.

Deze vraag moet allereerst beantwoord worden. Daarna komen pas de andere. Dat hoeft niet altijd met zoveel woorden. Uit het hele doen en laten van mensen blijkt, of ze deze vraag met ja of nee hebben beantwoord.

Maar wie heeft er nu gelijk? Dege-
nen, die ja zeggen of die nee zeggen?
Die vraag is **ZINLOOS**. Niemand is in staat zijn ja of nee waar te maken of te weerleggen. Alle aanknopingspunten daarvoor ontbreken?

Een gek verhaal

Er bestaat een gek verhaaltje dat,

hoe gek ook, de verdienste heeft dit probleem heel duidelijk te stellen. Verkort weergegeven luidt het zo: Twee ontdekkingsreizigers kwamen op een open plek in het oerwoud. Op die plek groeiden veel bloemen en onkruid. Zegt de ene ontdekkingsreiziger: „Er moet hier een tuinman zijn”. „Ben je gek”, zegt de ander, „er is hier geen tuinman”. Ze besluiten de wacht te houden. Er komt geen tuinman. De één: „Mischien is hij onzichtbaar”. Ze plaatsen een omheining van prikkeldraad, zetten die onder stroom, patrouilleren met bloedhonden. (Ik zei al, dat het een gek verhaal is). Maar geen beweging in de draad, geen schreeuw van schrik door een elektrische schok en de bloedhonden geven geen kik. De gelovige is niet overtuigd. Er is een tuinman, onzichtbaar, ongrijpbaar, ongevoelig voor elektrische schokken en die geen reuk afgeeft en geen geluid maakt. De ander wanhopig: „In welk opzicht verschilt jouw onzichtbare, ontastbare en eeuwig ongrijpbare tuinman van een denkbeeldige of helemaal geen tuinman?”

Een wereld met God

Kijk, als je kiest voor een wereld met God, dan is de wereld waarin we met elkaar leven, gebouwd volgens een

vooropgezet plan.

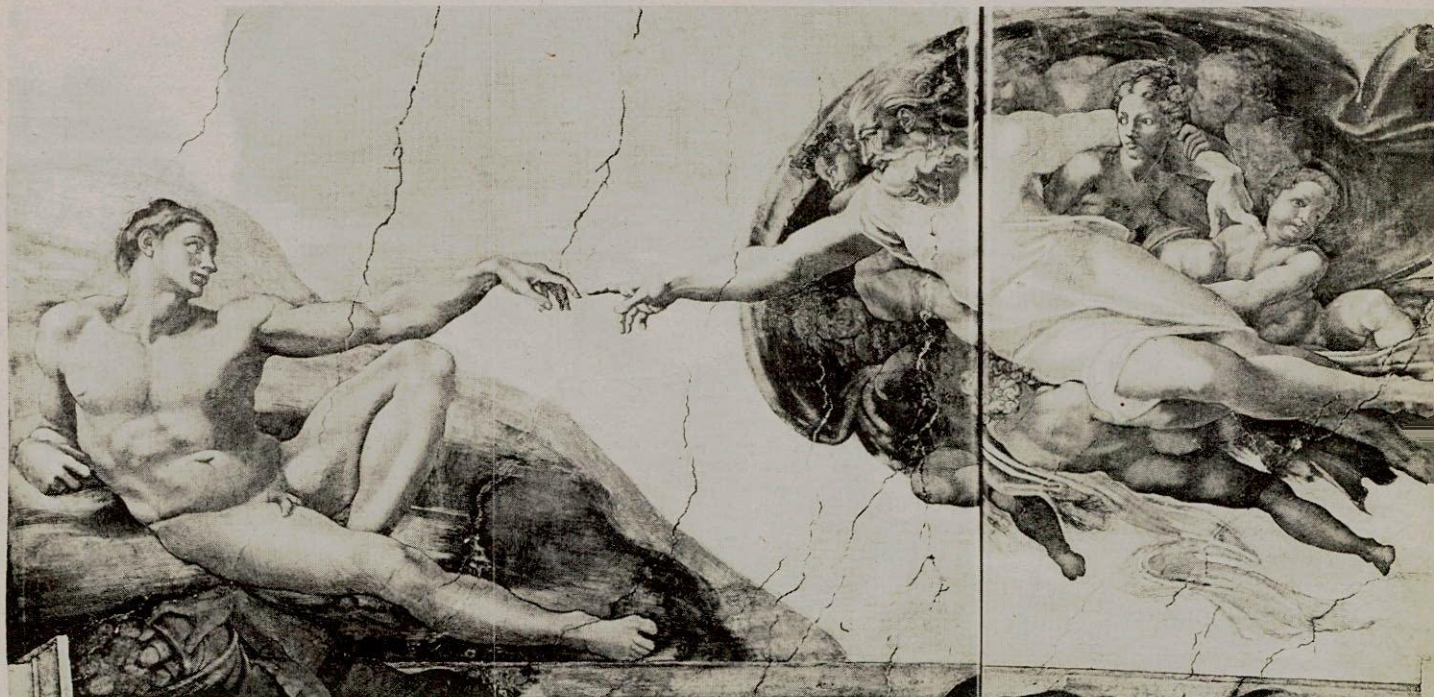
Dan is de wereld een goed geordend geheel gemaakt met een doel, een **ZIN**, onafhankelijk van ons mensen. Ieder onderdeel daarin heeft zijn functie, zijn nut.

Zon en maan dienen om ons bij te lichten op ons pad door dit ondermaanse en mensen hebben ogen om mee te kijken, oren om mee te horen en een neus om mee te ruiken. Zo zouden we door kunnen gaan. Zelfs het lijden moet in deze opvatting een zin hebben, bijv. als straf voor onze ongehoorzaamheid aan God. Denk daarbij aan het kruis van Golgotha: door de dood aan het kruis neemt Christus de straf voor onze zonden op zich.

Zo zit de wereld in principe begrijpelijk in elkaar, net als bijv. een auto. Een auto is immers ook ontworpen door een constructeur. Ook al weet ik weinig van auto's af, toch ben ik er van overtuigd, dat ieder schroefje en draadje een heel bepaalde functie heeft. Wil ik weten wat de functie van een bepaald onderdeel is dan moet ik de handleiding raadplegen. Is dat te moeilijk voor me, dan zijn er nog de deskundigen in de garages, die bevoegd zijn om te spreken in naam van de constructeur, het hoogste gezag op autogebied.

In de wereld met God is het net zo. Er is een handleiding, die inzicht verschaft in het bouwplan en voorschriften bevat voor bewoning, onderhoud en gebruik. Dat is de bijbel, de koran, de thora of eventueel de bhagavad-gita. Ook zijn er de deskundigen, die tot taak hebben het woord van God te verbreiden. „Gaat heen en onderwijst alle volken” is de opdracht van Christus aan de apostelen.

In de heilige boeken maakt God zichzelf kenbaar als de bouwmeester van Al wat is en bestuurder van alle

gebeuren. „Er valt geen haar van mijn hoofd, geen mus van het dak buiten Gods Wil”, zegt de catechismus.

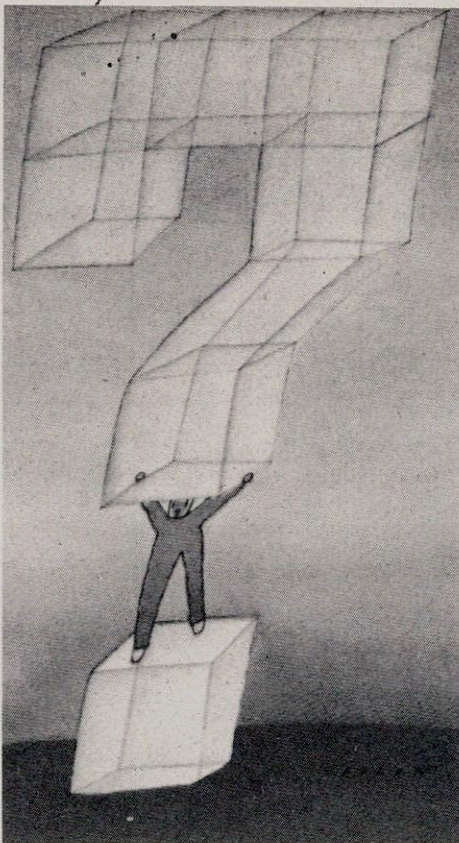
Relatie en orde

De kern van de godsdienstige gedachte is de warme, persoonlijke relatie tussen de mens en God, van een ik tot een GIJ, nog liever van een wij tot een GIJ. „Alzo lief heeft God de wereld gehad, dat hij zijn enig geboren zoon...” En het eerste gebod: Heb God lief boven alles en Uw naaste gelijk U zelve. „Wie is het”, zegt Vondel in de Lucifer, „die zo hoog gezeten zo diep in 't grondeloze licht, Van tijd noch eeuwigheid gemeten, bij zich bestaat. Dat's God. Heilig, heilig, nog eens heilig, driemaal heilig: Eer zij God.” En Guido Gezelle laat het schrijverke, het kinkelende winkelende waterding, zeggen: „Wij schrijven, herschrijven en schrijven nog de heilige name van God.” Ja, zo is het. Als God bestaat heeft de wereld een Ziel met een Wil, Gevoel, Verstand, dat oneindig ver uitstijgt boven ons denken, voelen, willen. Men spreekt hem aan als een kind zijn Vader, als een onderdaan tot zijn Heer en Koning. Geheel van Hem afhankelijk richt men zijn gebeden tot Hem en zingt men dankliederen, psalmen en gezangen. In een wereld met God heerst er een overzichtelijke en begrijpelijke orde, die nauwkeurig aansluit bij paternalistische gezinsverhoudingen en het leven in een monarchale staatsorde. Er is een begin en een einddoel. Er is een Waarheid van God gegeven. De waarden en normen, die richtsnoer behoren te zijn voor ons doen en laten hebben een vaste grond in ...God.

In een wereld zonder God

Een wereld zonder God is heel wat onherbergzamer en lang zo ordelijk en overzichtelijk niet. Geen Vader in de hemel, die ons de weg wijst naar het beloofde land met een vuurzuil of een rookkolom, zoals de Joden destijds bij hun omzwervingen in de woestijn. Niets van dit alles. Er is niet eens een beloofd land. Alleen met onze wereld, op ons zelf aangewezen en op elkaar, moeten we zelf onze weg uitstippelen en banen naar een doel dat we ook zelf moeten bepalen. Dat gaat met vallen en opstaan, vergissen en opnieuw beginnen. Maar het is de enige manier om te overleven in deze niet zo lieflijke wereld.

Inderdaad niet zo lieflijk. Bijna altijd te koud of te heet, te nat of te droog. Het is een wereld, die ons voortdurend bedreigt met gebrek (honger en dorst), met natuurrampen (overstromingen en aardbevingen) en ziekten, veroorzaakt door geniepige bacillen en virussen, kortom met ellende en dood. Geen sprake van een gerichte orde, die ons liefhebbend omvat,

doelbewust gericht op ons aller welzijn. Veeleer een bedreigende chaos, waarin de door sommigen zo vereerde natuurkrachten vrij hun blindemanspelletje spelen. Het zogenaamde vrije spel van de natuurlijke krachten. Dat is een kansspel van aantrekken, botsen en afstoten, puur toeval. Het enige houvast is de strenge wetmatigheid, die zich aftekent bij een veelvuldige herhaling. De één of de vijf bij één worp met een dobbelsteen is toeval. Gooi je een miljoen keer dan is het aantal énen, tweeën, vijven en zessen ongeveer gelijk. In miljarden jaren botsten de allereenvoudigste atomen onder geweldige druk en hitte tezamen tot ingewikkelde structuren.

De evolutie van het leven

Binnen dit vrije spel met natuurlijke krachten moet het eerste leven ontstaan zijn. Vraag me niet: „Hoe?” Ik weet het niet. Dat is een zaak van voortgaand wetenschappelijk onderzoek. Zou misschien daar toch God...? Ik heb geen behoefte mijn niet-weten achter het woordje God te verbergen en dan net te doen alsof ik het wel weet, zodat verder denken en zoeken overbodig is. Het leven begon heel eenvoudig. Door een paar keiharde eigenschappen kon het leven uitwaaien over de hele aarde. Tegen de verdrukking in tot aan de uiterste grenzen van het mogelijke en het onmogelijke. Door het vermogen materie, koolzuur en zuurstof uit de lucht en water plus nog wat andere stoffen uit de aarde op te nemen, door te groeien en te delen, te vermenigvuldigen.

De grondwet van het leven is vreten... en gevreten worden. Het vreten bevordert de groei en maakt de voortplanting mogelijk. Het gevreten worden stelt er paal en perk aan. Door deze beperking zoekt de levensdrang naar steeds nieuwe vormen. Het resultaat: een geweldige rijkdom aan vormen, kleuren, klanken, geuren in de levende natuur, die ons altijd weer boeit en verwondert door de doelmatigheid. Natuurlijk doelmatig, want het ondoelmatige en het hinderlijk overbodige kan de strijd om het bestaan niet aan.

De mens

In dit milieu en uit deze ontwikkeling van het leven is ook de mens opgedoken. Als deel van de natuurlijke wereld met alle kenmerken daarvan. Produkt van toeval ook, zoals een dichter liet zien: Hij, de dichter, stond in Amsterdam op de tram te wachten. Die tram had in zijn leven een grote rol gespeeld. Dertig jaar geleden, stond zijn vader daar op de tram te wachten. De tram was vol. In de volgende zat zijn moeder. Net als alle leven is de mens resultaat van groei en voortplanting. Net als plant en dier wordt hij gedreven door de drift individu en soort in stand te houden. Eén eigenschap heeft hij echter extra, die kenmerkend is: het specifiek menselijke dus. Door die eigenschap komt de mens dwars in de natuur te staan. Hoewel deel van de natuur, schept hij een afstand tussen zich zelf en de wereld om zich heen.

Alle andere vormen van leven bestaan dank zij het feit, dat ze aangepast zijn aan hun omgeving. Wat niet aangepast is gaat vanzelf te gronde. Mensen passen het mileiu aan aan hun eisen, wensen en verlangens. Ze binden de strijd aan tegen het lijden, tegen de ellende, tegen de dood. In de strijd tegen de honger worden mensen landbouwer en veehouder. Tegen de kou bouwen ze zich huizen met centrale verwarming. Tegen de overstromingen werpen ze dijken op. Uit onvrede met de ziekten en de dood is onze gezondheidszorg ontstaan.

Uit onvrede met de wereld, zoals die is, scheppen mensen een cultuur. En geven daardoor ZIN aan hun bestaan. Hoe? Dat komt nog in één van de volgende artikelen.

Seine van de Belt

Boze Brzezinski in Davos

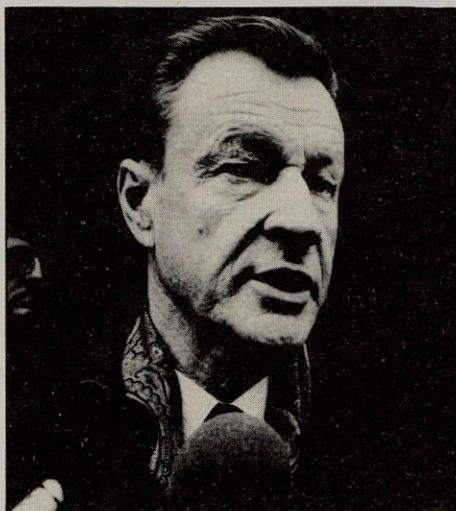
De voormalige veiligheidsadviseur van de Amerikaanse president Carter, dr. Zbigniew Brzezinski, had het Witte Huis nog geen week verlaten, toen hij eind januari van dit jaar op het spreekgestoelte stond in het Zwitserse wintersportplaatsje Davos om een congres van Europese managers toe te spreken. Hij bleek enigszins verbitterd in het burgersmansbestaan te zijn teruggekeerd: zijn politiek was volgens hem de afgelopen jaren maar slecht begrepen door buitenstaanders. In zijn eerste openbare optreden na zijn vertrek pakte hij daarom danig uit tegen de persmedia en andere „tegenstanders”, die hem voor een „onverantwoorde havik” waren gaan uitmaken of hem – zoals de vroegere woordvoerder van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken Hodding Carter had gedaan – hadden gekwalificeerd als „een tweederangs man, die zichzelf zag als een tweede Kissinger, maar die noch over diens intellect noch over diens politieke handigheid beschikte.”

Buitenlandse politiek

„Bij het beoordelen van ons beleid hadden we te maken met een zo belachelijke overversimplificering van de feiten, dat je je in gemoede moet afvragen of het nog wel mogelijk is in een democratie behoorlijke buitenlandse politiek te voeren”, aldus Brzezinski aangebrand.
„Het is uitermate lastig”, zo verantwoordde hij zich voor zijn wellicht naar buiten toe minder geslaagde optreden van de laatste jaren, „om in democratieën buitenlandse politiek te bedrijven. In landen met deze staatsvorm bestaat niet alleen de neiging om de zaken sterk te vereenvoudigen, maar de publieke opinie zwaait ook door een voortdurende schrille zwart-wit-tekening in de publiciteitsmedia van het ene uiterste naar het andere. We hebben gezien hoe die publieke opinie verschoof van juichtonen over de ontspanning tussen Oost en West naar hysterie over de opleving van de koude oorlog. We moeten ons echt in gerede afvragen, of het in een moderne democratie nog mogelijk is buitenlandse politiek te voeren. Onze generatie is getuige geweest van een politieke omwenteling in de wereld, die zijn weerga in de geschiedenis niet kent. Maar het is nog maar de vraag, of de westerse bondgenoten nog dezelfde historische visie hebben op de ontwikkelingen van onze tijd.

Wanneer deze inzichten niet op een redelijke wijze overeenkomen wordt het praktisch onmogelijk om nog tot een gezamenlijk antwoord te komen op de bedreigingen.”

Brzezinski gaf in Davos een interessante visie op de wereldpolitieke ontwikkelingen in het algemeen. Daarnaast ging hij tijdens een persbijeenkomst in op meer actuele gebeurtenissen, zoals in Polen en Midden-Amerika.

Dr. Zbigniew Brzezinski

Polen en Midden-Amerika

De situatie in zijn voormalige vaderland Polen achtte hij „van bijzonder grote betekenis. Net zo belangrijk als de breuk tussen Joegoslavië en de Sovjet-Unie na de Tweede Wereldoorlog en de breuk tussen China en Rusland in 1960”, zei hij.

„De veranderingen in Polen zijn even fundamenteel als de opkomst van de vakbonden in de Verenigde Staten als antwoord op het ruwe kapitalisme in de eerste dagen van de twintigste eeuw. Toen dacht men dat de vakbonden het einde zouden betekenen van het vrije ondernemerschap. De ontwikkeling van een vrije vakbeweging kan nu het ontstaan van een meer menswaardig socialisme in Oost-Europa inhouden. Wanneer de Russen deze ontwikkelingen met harde hand de kop in zouden drukken zijn we terug in de koude oorlogsperiode van de vijftiger jaren.”

Hij stelde verder een parallel te zien in de verhouding tussen de Russen

en de Poolse arbeiders in hun strijd voor meer vrijheid en de houding, die de Verenigde Staten zelf in Zuid- en Midden-Amerika aannemen.

„Daarom was het Panamakanaalverdrag ook zo belangrijk voor de regering waarvan ik deel uitmaakte. Daarom hebben we ook geprobeerd sommige gematigde bewegingen in Midden-Amerika te steunen, want wanneer de VS alleen de echte onderdrukkende regimes in dat werelddeel zouden steunen, zoals kennelijk sommige adviseurs van president Reagan willen, dan zouden we aan de linkerzijde mogelijkheden voor de Sovjet-Unie hebben geschaapt om van de wanorde te profiteren. We moeten, ook om een golf van anti-Amerikanisme tegen te houden, toegeven aan de wensen van de gewone mensen in die landen.”

Drie crises

Brzezinski onderscheidde daarna drie crises, waarmee de wereld volgens hem op het ogenblik wordt geconfronteerd: een strategische, een geo-politieke en een wereldcrisis. Brzezinski: „De militaire macht van de Sovjet-Unie is zo gegroeid, dat ze nu groter is dan alleen nodig is voor de eigen defensie. De hele wereld kan met hun wapensystemen worden bereikt. Het is de vraag of het Westen, dat in het verleden nog de macht had eventueel effectief terug te slaan, in de tachtiger jaren de druk van de Sovjet-Unie nog kan beantwoorden. Daardoor worden de onderhandelingsmogelijkheden kleiner. Het gevaar is, dat door een machtsvacuüm in West-Europa de kleinere landen de druk van Rusland niet meer kunnen weerstaan en in een neutraliteitspositie terecht komen, wat hen in wezen losweekt uit de NATO. Welke landen ik daarmee bedoel, vraagt u? De mensen, die uit die landen komen zien dat zelf wel in. Wie de schoen past trekke hem aan.”

Wat de geo-politieke crisis betreft zei hij: „Gedurende de laatste 35 jaar zijn we getuige geweest van drie pogingen van de Sovjet-Unie om haar gebied uit te breiden. De eerste was in westelijke richting, Berlijn, de tweede in oostelijke richting, Korea, en nu is er de poging in zuidelijke richting naar de Perzische Golf te gaan, waardoor de olievoorziening van het westen wordt bedreigd. Dat is de gevaarlijkste ontwikkeling, die beslist moet worden tegengehouden. Anders is samenwerking met de Sovjet-Unie niet mogelijk.”

En over een wereldcrisis: „We maken op het ogenblik een herverdeling van macht op wereldschaal mee. Kijk naar de macht die de olie-exporterende landen naar zich toe hebben getrokken. Aan het eind van de eeuw zal 85 procent van de wereldbevolking in Latijns Amerika, Afrika en Azië geconcentreerd zijn. Dat zal een ontzagwekkende politieke bewustwording van die landen met zich

meebrengen. En veel onrust."

Oplossingen

Heeft Brzezinski oplossingen voor deze crises?

Hij zegt: „Het is een illusie om te proberen een soort blauwdruk te vervaardigen voor een nieuwe wereldorde. Maar alleen al een systeem te creëren, waarbij de wereld zich op redelijke wijze kan aanpassen aan een voortdurend proces van verandering zou al een vooruitgang zijn." Maar volgens hem moeten dan wel de militaire uitgaven verhoogd en politieke strategieën beter op elkaar afgestemd worden.

Brzezinski: „Aan een gedeeld strategisch inzicht op regeringsniveau wordt vandaag de dag nauwelijks iets gedaan. Zogenaamde topontmoetingen worden gekarakteriseerd door steriele, voorgekookte, veelal onwrikbare verklaringen, waaraan niets meer kan worden veranderd en die nergens toe leiden. We hebben een systeem nodig waarbij de wereldleiders informeel bijeen kunnen komen en met elkaar eerlijk kunnen spreken over grote problemen. Ik heb het in mijn hele ambtsperiode maar één keer meegemaakt en dat was de bijeenkomst op Guadaloupe tussen Carter, Schmidt, Giscard d'Estaing en Callaghan. Dat was de enige vruchtbare bijeenkomst van de westelijke leiders in de afgelopen vier jaar."

„Door in het Westen de militaire uitgaven te verhogen en door met vernuft en intelligentie eensgezind te reageren kan een antwoord worden gegeven op de dreigende verwarring in de wereld en op de uitdaging van de Sovjet-Unie. Want op het militaire machtsapparaat na heeft de Sovjet-Unie weinig tot geen mogelijkheden. Het land kan zich niet voeden, innovatie is vreemd aan het systeem, de

productiviteit van de industrie is gering, er zijn toenemende etnische spanningen. Er is geen revolutionair meer in de wereld, die Rusland als het grote voorbeeld zal nemen. Een voortdurende discussie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie is wenselijk, maar verloopt zo moeilijk, omdat vier tot vijf verkalkte midden-zeventigers het land leiden."

Gebrek aan feitenkennis?

Maar waarom, zo luidde vervolgens een vraag, waarom heeft de regering Carter daar allemaal dan niets zelf aan gedaan? Waarom komt hij daar nu pas mee op de proppen, terwijl hij vier jaar de gelegenheid heeft gehad een bepaalde lijn tegenover de Sovjet-Unie uit te stippelen? Brzezinski, uiterlijk zeer nijdig, tot slot: „De vragensteller kent de feiten niet. De regering Carter heeft als eerste een grootscheeps gezamenlijk NAVO-ontwikkelingsprogramma geëntameerd. De uitgaven voor defensie zijn consequent verhoogd. De regering Carter heeft als eerste de mogelijkheid geschapen voor de VS om op verschillende nivo's een nucleaire oorlog af te schrikken. In de afgelopen vier jaar is de Amerikaanse vastberadenheid, die een gevoelige knak had gekregen door Vietnam, weer toegenomen. Op het gebied van de vernieuwing van strategisch-politieke inzichten zijn de VS actiever geweest dan de bondgenoten. In het afgelopen jaar vond in de Amerikaanse opvattingen een belangrijke verschuiving plaats waarmee afscheid genomen werd van de strategie van één groot conflict op wereldniveau. Wie er anders over oordeelt kent zijn feiten niet. Maar dat is helaas steeds het probleem van onze regering geweest."

Rien Robijns

EGO: muilpeer

soldaat: zandloper

adjudant: vleugellam

officier: liftjongen

raadsman: kwelgeest

parade: voorbijgaande zaak

dienst: ligkuur

premier: uitstelleider

vijand: vreemdeling zeker die verdwaald is zeker

kernwapen: slip of the mind

multinational: krachtpatser

EGO schiet je een brok in de keel

wapenfabrikant: leverkwaal

atoomtakenweigeraar: verstekeling op moederschap aarde

nieuw wapen: lamstralen

ME-er: traangast

vredesdemonstratie: bedevaart

kerntaak: afstotend

grondrecht: eerst maar eens afgraven

vaderland en moederaarde: waarom verenigen die twee zich niet

10 geboden: wie biedt er meer

EGO: zeg nou zelf

Brzezinski drukt Heath de hand in Davos

Amerikaans welzijnsdenken: decentralisatie van de oorlog

Fré Cohen, begaafd graficus

In het begin van de maand mei gaan onze gedachten terug naar de gruwelijke oorlog van 1940-1945. De slachtoffers van het nazi-regiem zijn nauwelijks te tellen, niet alleen onder de militairen maar vooral ook onder de burgerbevolking en dan denken we in het bijzonder aan onze joodse landgenoten. Op geen enkele wijze kunnen deze door de Duitsers in koelen bloede aangerichte moordpartijen vergeven worden. In het Duitsland van Hitler regeerde de waanzin.

Een der slachtoffers van het nazi-regiem was de grafische ontwerpster Fré Cohen, die in 1943, nog geen 40 jaar oud, overleed.

In dit artikel wil ik iets vertellen over haar baanbrekend werk op het gebied van de grafische kunsten.

Jeugd

Fré Cohen werd in 1903 in een arbeidersgezin geboren. Vader was diamantbewerker. Toen ze 4 jaar oud was tekende ze op een leetje allerhande figuurtjes. De jaren door groeide haar liefde voor het tekenen. Toen ze van school kwam, was er maar één wens voor de toekomst, tekenares te worden! Vader en moeder Cohen zagen dat niet zo zitten. Met tekenen kon een meisje – hoe aardig ze dat ook deed – haar brood niet verdienen. En waar moesten ze haar studie-geld vandaan halen? Met moeite kon het gezin rondkomen van het door vader verdiende loon.

Naar kantoor

En dus ging Fré naar een degelijk handelskantoor. Dat betekende typen van brieven, post opbergen, kaartjes sorteren en wat al niet meer. Deze arbeid verschilde wel heel veel van het artistieke werk dat haar zo na aan het hart lag. Toch liet ze de moed niet zakken. Zodra ze geld verdiende nam Fré avond-tekenlessen en in de vrije uren tekende ze zoveel ze wilde. In alle richtingen keek ze uit naar een „tekening“. Een door haar ontworpen advertentie voor het bedrijf waar ze werkte, bezorgde haar een betrekking bij de uitgeverij Ontwikkeling, een onderneming die

later in de Arbeiderspers zou opgaan. Het gevolg was dat ze een baan kreeg waarin ze de ene helft van de dag brieven typte en de andere helft opdrachten kreeg voor ontwerpen en tekenen. Dat was een goede stap vooruit en op de boeken en brochures, die Ontwikkeling na 1922 uitgaf, drukte zij spoedig haar stempel. „Want mijn talent lag op het illustratieve en grafische werk, dat was al direct gebleken, toen ik mijn avondlessen begon,” zei ze eens.

Doorbraak

Om zich verder in haar vak te bekwamen bezocht ze, na haar dagtaak bij „Ontwikkeling“, de Grafische

De werkelijke waarde van een werk ligt in zijn geestelijke bedoelingen. Die van de nieuwe vormgeving reiken naar een nieuwe schoonheid, die weliswaar „meer dan vroegere methoden aan het stoffelijke gebonden is, maar in haar doelstelling echter zeer veel verder grijpt“.

De harmonie van materialen en verhoudingen maakt allereerst een „zakelijk werkstuk“ tot iets, dat voor de mens waardevol is. De harmonie kan er een kunstwerk van maken.

Jan Tschichold in Typografische vormgeving.

School. Daar kreeg ze o.a. les in letterzettingen. In die tijd begon men te begrijpen dat drukwerk niet maar zonder meer een handelsobject was, maar wel degelijk een artistiek product behoorde te zijn. Na de Grafische School bezocht ze de Kunstnijverheidsschool. Door toekenning van een studiebeurs kon Fré Cohen enige jaren onbezorgd studeren. Les in model-tekenen kreeg ze van de bekende schilder Wim Schuhmacher. Met groot doorzettingsvermogen had ze nu bereikt wat ze wilde.

Stadsdrukkerij

In 1929 trad ze in dienst van de Amsterdamse Stadsdrukkerij, eerst enkele jaren in vaste dienst, daarna werkte ze free lance.

Het drukwerk van de hoofdstad kreeg een opfrisser. Enkele malen ontwierp ze een artistiek verantwoord woordkalender. Het stadswapen werd zo nu en dan gemoderniseerd met behoud van de grondgedachte. Van het eerste giroboekje maakte ze een schoonheid. William Farrington schreef hierover in het Londense Display: „Amsterdam makes even cheque-books look lovely.“

Voor de stadsreiniging werden kaarten gemaakt die opwekten de stad schoon te houden. Een altijd nog actuele zaak.

Statistieken werden door Fré Cohen met fantasie getekend en verloren hun saaiheid. Het drukwerk van de stad Amsterdam kreeg een geheel eigen gezicht; een gezicht dat paste bij

GIROKANTOOR DER GEMEENTE AMSTERDAM DEPOSITO-AFDEELING

Voor de rekeninghouders bij het Girokantoor der gemeente Amsterdam bestaat gelegenheid gelden à deposito te plaatsen voor 1 jaar vast. • Storting op de deposito-rekening geschiedt door afschrijving van de girorekening, na indiening van een girobiljet. Na opzegging heeft de terugbetaling plaats door overschrijving op de girorekening. • Overschrijvingen op en afschrijvingen van de deposito-rekeningen kunnen geschieden tot bedragen van f 100 of veelvoud van f 100. Een deposito-rekening mag een bedrag van f 50.000,— niet overschrijden. • Van elke tegoedschrijving wordt een credit-nota toegezonden. • Door Burgemeester en Wethouders wordt de rente bepaald waartegen gelden à deposito worden genomen. De vergoeding der rente geschiedt door bijschrijving op de girorekening. Bij wijziging der rente wordt dit ter algemeene kennis gebracht. • Bij nieuwe posten gaat de rente in: den dag volgende op dien van tegoedschrijving op de deposito-rekening, bij continuïteit: op den dag van verlenging. • Verzoeken tot overschrijving op de deposito-rekening, ingekomen op een werkdag vóór 11½ uur, (des Zaterdag vóór 10½ uur) worden op dien dag in behandeling genomen. • Indien men een bedrag niet wenscht te continueren, dient hiervan kennis te worden gegeven minstens 1 maand vóór den aflooptdatum. Gedrukte formulieren zijn hiervoor aan het Girokantoor gratis verkrijgbaar. Van de ontvangst der opzegging wordt binnen 10 werkdagen bevestiging gezonden. • De rente bedraagt: 2½ %. Rentevergoeding per 3 maanden.

GIROBOEKJE

VERSTREKT DOOR HET
GIROKANTOOR DER
GEMEENTE AMSTERDAM

DE KAS VAN HET GIROKANTOOR IS GEOPEND OP WERKDAGEN
VAN 9—3½ UUR. ZATERDAGS VAN 9—12 UUR. ■ VERMELDT UW
TEGOED, OOK VOOR BELASTINGBETALING, OP DEN OMSLAG

de moderne en vooruitstrevende gestalte van de stad aan het IJ.

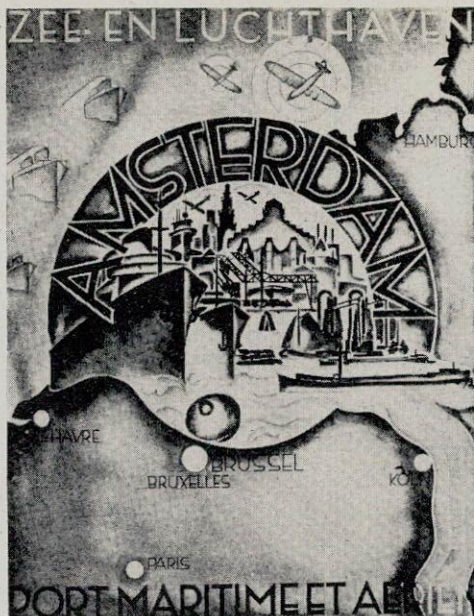
Ook over de grenzen was Fré Cohens roem doorgedrongen. Op uitnodiging van de Midland Master-Printers Alliance te Birmingham ried ze een toernee langs 6 grote Engelse steden om lezingen te houden over haar inzichten ten opzichte van de moderne typografie. Nederlands drukwerk werd tentoongesteld. Ontzettend veel boekomslagen werden door haar ontworpen. Ze werkte eerst voor Ontwikkeling, daarna voor de Arbeiderspers, voor de Wereldbibliotheek, voor Querido en Strengtolt. Ook in het calligraferen was ze een meesteres. Een kostbaar klei-rood is het door haar geschreven en getekende vlinderboek „Ic sie des neien schijn,” in 1938 bij de Arbeiderspers verschenen. Een van haar meest geliefde bezigheden was het ontwerpen van exli-

brissen. Fré Cohen heeft er veel op haar naam staan. De kort geleden overleden Johan Schwencke, de grote Nederlandse specialist op het gebied van exlibris en klein-grafiek, laat zich in zijn boeken zeer lovend uit over haar kunstenaarschap.

Arbeidersbeweging

Vele ouderen uit de vroegere arbeidersbeweging en zeker de leden van de toenmalige AJC (Arbeiders Jeugd Centrale) uit de tijd tussen de beide

Reclame voor de hoofdstad

wereldoorlogen zullen zich ongetwijfeld het zo'n aparte sfeer ademende grafische werk van Fré Cohen herinneren. Zij heeft een geheel eigen cachet gegeven aan de kunstzinnige verzorging van vele boeken, ontelbare brochures en allerlei ander drukwerk, dat in die jaren verscheen. Ze werkte voor de SDAP, het NVV en zijn vele vakbonden en voor het Instituut voor Arbeidersontwikkeling. Maar vooral voor de AJC, wier bestaan in onze dagen welhaast een legende is geworden. Nagenoeg al het drukwerk voor deze jeugdbeweging (en dat was heel wat) werd door Fré Cohen ontworpen.

Ze gaf als het ware gestalte in letters en lijnen, illustraties en kleuren aan de idealen van menselijkheid en kameraadschap die deze arbeiders-meisjes en -jongens in hun organisatie beleden. Fré Cohens invloed op de typografische vormgeving in de dertiger jaren was zeer groot. De strijd bare kunstenaar veroverde zich door haar grote wilskracht een volkomen eigen plaats in de Nederlandse grafische wereld van die jaren.

Oorlog

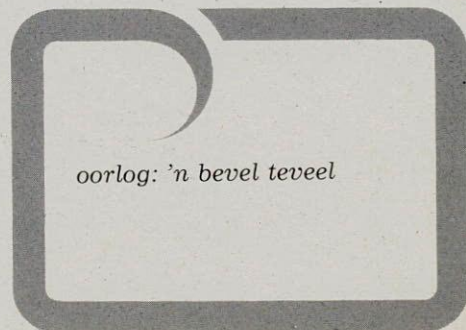
In de misdadigste aller oorlogen was Fré Cohen op verschillende plaatsen in ons land ondergedoken. Haar actieve geest maakte het haar bijna onmogelijk zo te leven. Toch heeft ze nog gewerkt. Een aantal prentbriefkaarten zijn bekend met „Freco” gesigneerd. Dan eens hier, dan eens daar verblijvend viel ze op 12 juni 1943 in Borne in handen van de nazi's. Twee dagen later overleed ze in de Majella-stichting in Hengelo (O).

Op 17 juni werd ze begraven, ze had zelf een eind aan haar leven gemaakt. In de bloei van haar leven viel ze ten offer aan het onmenselijke nationaal-socialisme.

In een blokje hout heeft Fré Cohen eens met enkele vaste sneden op aangrijpende wijze de dolende jodenfiguur Ahasverus te voorschijn geroepen. „Hoe lang nog?” is de bange vraag. Ze mocht niet beleven dat de tocht in de eigen staat Israël ten einde was.

Jan Kooijman

Humanisten en het leger

Onder deze titel belegt het Humanistisch Verbond een landelijke studiedag over de krijgsmacht en de problemen die humanisten daarmee kunnen hebben.

Behalve aspecten van gewetensbezwaren, komen ook zaken als „atoom-pacifisten”, anti-militarisme, beroepsleger en sociale verdediging aan de orde. Aan de studiedag wordt deelgenomen door (humanistische) vertegenwoordigers van de rijkskommissie gewetensbezwaren; dienst humanistische GV in de krijgsmacht; vereniging voor dienstweigeraars; sekte vredesvraagstukken van het Humanistisch Studiecentrum Nederland (HSN), alsmede door totaal-weigeraars en erkende humanistische dienstweigeraars.

De bijeenkomst wordt op **zaterdag 9 mei** gehouden in het Erasmushuis, Oude Gracht 152, Utrecht. De ochtend is vooral bedoeld voor begeleiders van gewetensbezwaarden, raadsliden en deskundigen. Vanaf 14.00 uur is er een forumdiskussie die voor iedereen toegankelijk is. Opgave voor deelname: Humanistisch Verbond, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, tel: 030 - 31 81 45.

Krijgsmacht en samenleving in de jaren tachtig

Op **vrijdag 8 mei** 1981 organiseert de Stichting Volk en Verdediging in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag een conferentie met als thema: Krijgsmacht en Samenleving in de jaren '80. Aanvang 10.00 uur, einde om 16.00 uur.

Medewerkenden:

K. P. Bloema (publicist, lid van PvdA) over: „Politiek-strategische ontwikkelingen in de komende jaren en de consequenties daarvan voor de Nederlandse krijgsmacht”

Kol. A. A. G. C. Kok (voorzitter VMO, Vereniging van Marine Officieren, lid CDA) over: „De maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren '80 met betrekking tot de krijgsmacht”

J. E. van der Slikke (lt. gen. b.d., Vice-voorzitter van de ADA, Adviesraad Defensieaangelegenheden, voormalig bevelhebber der landstrijdkrachten, lid VVD) over: „De officersprofessie in de jaren '80”

H. M. C. Oosterbeek (oprichter VVDM, lid D'66) over: „Dienstplicht in de jaren '80, brug of barricade tussen civiele en militaire maatschappij?”

Iedere spreker is ca. 45 minuten voor

een inleiding toebedeeld.

Na de bijdragen van de sprekers is er discussie tussen forum van sprekers en de deelnemers in de zaal, tot 16.00 uur. Afgewisseld met een koffiepauze 's ochtends, lunch en thee-pauze 's middags.

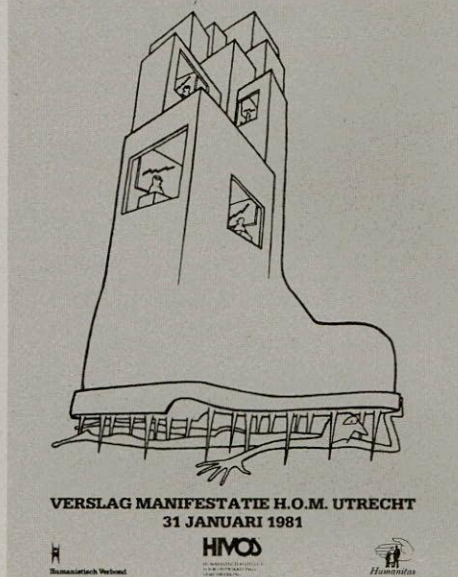
Deelneming: door het overmaken van f 15,- (koffie, thee, aperitief en lunch inbegrepen) op gironr. 47 95 13 van SVV, Bachmanstraat 1, 2596 JA 's-Gravenhage, of telefonisch: 070-461259.

Na aanmelding ontvangen de deelnemers een documentatiemap.

„Kiezen voor de mensenrechten”

Dit is de titel van een campagne, die van start is gegaan tijdens een mani-

HUMANISTISCH OVERLEG MENSENRECHTEN

festatie op 31 januari j.l. in het Jaarbeurs Congrescentrum in Utrecht. De manifestatie had als thema „Nederland en de mensenrechten in de derde wereld” en werd georganiseerd door het Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking (HIVOS), het Humanistisch Verbond en Humanitas. Deze drie organisaties hebben om hun activiteiten op het gebied van mensenrechten te bundelen, tijdens deze manifestatie het Humanistisch Overleg Mensenrechten (H.O.M.) opgericht (zie EGO van maart, '81, blz. 6).

Van deze manifestatie is een uitgebreid verslag gemaakt. Dit bevat naast de oprichtingsverklaring van het H.O.M. een samenvatting van de discussies over de komende activiteiten die het H.O.M., samen met zo'n 35 groepen in het land, wil gaan ontplooiën. Verder is de volledige tekst opgenomen van een inleiding van Jan Pronk, oud-minister voor Ontwikkelingssamenwerking, thans adjunct sekretaris-generaal van de UNCTAD. Tenslotte bevat het verslag een samenvatting van een forumdiskussie, waarin vertegenwoor-

digers van PvdA, VVD, D'66 en PPR hun opvattingen over het mensenrechtenbeleid geven.

Het verslag is te bestellen door overmaking van f 3,70, op giro 716.000 t.n.v. HIVOS, Den Haag, onder vermelding van „verslag manifestatie”. Nadere inl. bij: Willie Malkus, Beeklaan 387, 2562 AZ DEN HAAG, tel. 070 - 636907.

Uitleenpakket Vredesonderwijs

Het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken van de Katholieke Universiteit in Nijmegen heeft het initiatief genomen om een groot aantal leermiddelen op het gebied van vredesonderwijs/mondiale vorming voor korte tijd beschikbaar te stellen aan onderwijsinstellingen. De leermiddelen zijn in veelvoud aangeschaft en te leen onder de naam: Uitleenpakket Vredesonderwijs (UVO).

Men kan zich wenden tot Ed Aerts of Koen Vandepoel, Leermiddelenverzameling Mondiale Vorming van het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken, tel. 080 - 513074. Het is wel raadzaam het pakket dan geruime tijd van tevoren te bestellen (minimaal 2 weken vooraf).

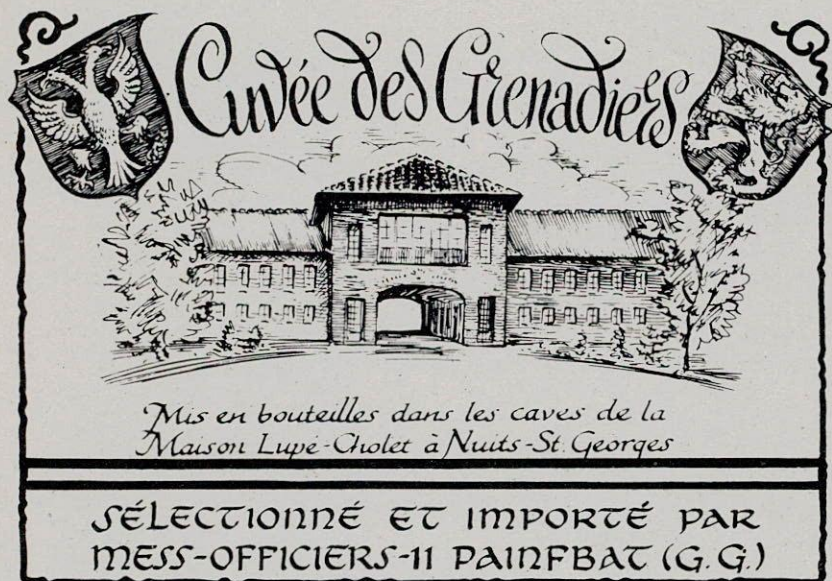
Behalve leermiddelen bevatten de pakketten een inventarisatielijst, affiches voor de aankondiging op school, bordjes voor de aanduiding van de verschillende categorieën en informatiefolders.

Voor inzage van een nog veel grotere hoeveelheid leermiddelen kan men altijd terecht bij de Leermiddelenverzameling Mondiale vorming, Bijleveldsingel 70, 6524 AE Nijmegen (geopend op werkdagen van 9.00 tot 12.30 en van 14.00 tot 17.30 uur).

Natuurbescherming

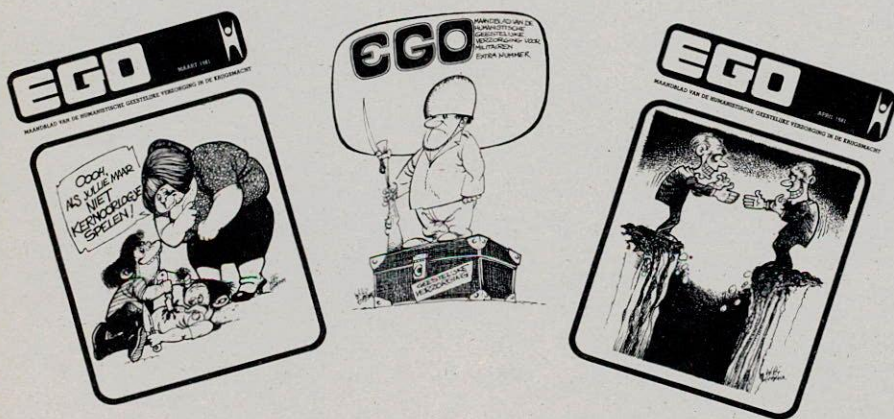
De komende zomer organiseert het Instituut voor Natuurbeschermings-educatie natuurbeschermingswerkampen voor jongeren tussen 15 en 25 jaar. In deze kampen wordt gewerkt voor het behoud van natuurreservaten. Deelname aan een kamp kost f 20,-. Alle informatie over de kampen en hoe men zich ervoor kan opgeven, is verkrijgbaar bij het IVN, Plantage Middenlaan 41, 1018 DC Amsterdam, 020 - 22 81 15.

GV-er: bezielepoot

Alc. Geh. 11°

Zou de officersmess van het 11e Painfbat nu ook echt ingeschreven staan bij de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Arnhem?

WERK AAN JE EGO

Als je altijd „bij” wilt wezen
Dan moet je EGO blijven lezen!

Wie zich nu abonneert, krijgt een aantal verschillende jaarboekjes als welkomstgeschenk. Stort f 12,- op postgiro 480414 t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische Geestelijke Verzorging te Driebergen, onder vermelding van „nieuwe abonnee”.

WORD ABONNEE!

Verkiezingen 1981

Mijn drie belangrijkste van de 20 stellingen op blz. 2 waren de nummers 1, 2 en 3. Wanneer ik die drie nummers hieronder omcirkel, moet dat mijn partijkeuze vergemakkelijken.

1. CDA - GPV - SGP
2. CPN - D'66 - PPR - PSP - PvdA en VVD
3. CDA - D'66 - DS'70 - GPV - PvdA - SGP - VVD
4. CPN - PPR - PSP - PvdA
5. CDA - DS'70 - GPV - SGP - VVD
6. PPR - PSP
7. CDA - GPV - SGP - VVD
8. CPN - PPR - PSP
9. CDA - DS'70 - GPV - SGP - VVD
10. CPN - D'66 - DS'70 - PPR - PSP - PvdA
11. CPN - D'66 - DS'70 - PPR - PSP - PvdA
12. GPV - SGP
13. CPN - D'66 - PPR - PSP - PvdA
14. CDA - DS'70 - GPV - SGP - VVD
15. CPN - D'66 - PPR - PSP - PvdA
16. CPN - D'66 - PPR - PSP - PvdA
17. CPN - PPR - PSP
18. CPN - PPR - PSP - PvdA
19. Geen enkele partij
20. CPN - PPR - PSP - PvdA

Rectificatie

Door een betreutswaardig misverstand, stond er een ernstige fout in het vorige EGO-nummer. Op blz. 16 werd de bespreking van het proefschrift van dr. J. Hofman „De collaborateur” afgesloten met een citaat uit Milgram's boek „Grenzeloze gehoorzaamheid”. De tweede helft van dit citaat begint met „Hofman was tevens van mening dat...”. Het kón in dit citaat uiteraard niet gaan om **Hofman**, maar moest de 17de eeuwse filosoof Thomas **Hobbes** betreffen. Onze excuses! Het slot van het artikel moest dus luiden:

„Hobbes was tevens van mening dat de verantwoordelijkheid voor het uitvoeren van een dergelijk bevel niet bij het individu ligt dat de handeling verricht, maar uitsluitend en alleen bij het gezag dat de order uitvaardigt.

Humanisten staan in een dergelijke situatie echter het primaat van het individueel geweten voor, en zijn van mening dat het zedelijk oordeel van het individu boven het gezag als zodanig moet worden gesteld wanneer er van een conflict sprake is.”

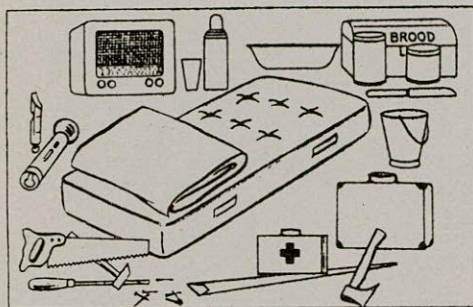
Ronald Battes

boeken bladen brochures

Oorlog

Ieder gezin ontving in 1961 een brochure van de BB (Bescherming Bevolking) met wenken hoe men een komende oorlog zou kunnen overleven. In januari 1981 lekte uit dat Binnenlandse Zaken nog altijd deze richtlijnen aan de bevolking handhaaft.

Harry Mulisch die, eveneens in 1961, deze BB-uitgave had beantwoord

met een bittere brochure, besloot daarom kort geleden zijn „Wenken voor de jongste dag” opnieuw te laten uitgeven. De uitgave is precies dezelfde alleen de titel is aangepast aan deze tijd. Het boekje heet nu „Ongewijzigde maar thans geheime wenken voor de bescherming van Uw gezin en Uzelf, tijdens de jongste dag”.

Mulisch acht het, schrijft hij in het voorwoord, zijn plicht „ook jongere generaties op de hoogte te stellen van de even ongewijzigde manier waarop zij het laatste oordeel kunnen overleven”.

De nieuwe wenken voor de jongste dag werd uitgegeven door de Bezige Bij te Amsterdam. Prijs f 7,50.

Verkiezingen (1)

Het VJV stelde met het oog op de 2e Kamerverkiezingen van 26 mei a.s. een verkiezingskrant samen met als titel „Politiek is onze zaak”.

Op het omslagblad staat een uitleg over ons systeem, de partijen en over politiek in het algemeen. Vervolgens komen zes actuele onderwerpen aan de orde: woningnood; energie; leger en bewapening; man, vrouw en werk; loon en werk; voeding en gezondheid. Ieder thema wordt gevolgd door een overzicht met de standpunten van de politieke partijen.

De krant „Politiek is onze zaak” is te bestellen bij het VJV, Mariahoek 1a, 3511 LD Utrecht. Prijs: f 7,-.

Verkiezingen (2)

Van de bekende tekenaar Peter van Straaten verscheen alweer een nieuw boek met tekenwerk. Peter, bekend van zijn politieke tekeningen uit Vrij Nederland en zijn strip Vader en Zoon uit Het Parool, heeft nu weer eens een politiek stripverhaal gemaakt.

„De kruistocht van Dries de Betonne” bevat de wederwaardigheden van vier jaar kabinet v. Agt/Wiegel optornend tegen de oppositie van Den Uyl/Terlouw. Om in termen van Peter van Straaten te spreken: de strijd tussen Dries de Betonne en Hans de Hanige tegenover het duo Uyl de Fikser en Jan de Redelijke. Het geheel speelt zich af in de Middeleeuwen met alle andere bekende politieke figuren als figuranten. Peter van Straaten zet de traditie met z'n getekend commentaar op een kabinetsperiode (in 1977 verscheen over bijna vier jaar kabinet

Den Uyl „Bij ons in het dorp”) met deze bundel op uitstekende wijze voort. „De kruistocht van Dries de Betonne” werd uitgegeven door Uitg. van Gennep te Amsterdam. Prijs f 12,50.

Vakantie

De stichting Bureau Internationale Jongeren Kontakten (BIJK) heeft een overzicht gemaakt van het aanbod van de vakantieorganisaties voor jongeren (6-26 jaar), genaamd „Reisweg voor je vakantie”. Het geeft een beeld van wat een ze-

ventigtal grote en kleine organisaties te bieden heeft op het gebied van

REISWEG VOOR JE VAKANTIE 1981

BUREAU INTERNATIONALE JONGEREN KONTAKTEN
Postbus 15344 1001 MH Amsterdam

luie, actieve, creatieve, leerzame en hulpverlenende vakanties voor langere tijd.

Het vouwblad kan gratis worden aangevraagd bij BIJK, Postbus 15344, 1001 MH Amsterdam.

Rechtsstaat

Over de Nederlandse rechtsstaat is een boek verschenen met bijdragen uit verschillende hoek: over atoom-energie, persoonsregistratie, etnische minderheden, kraakbeweging, economische en sociale strijd en internationale ontwikkelingen.

De schrijvers tonen ieder op hun gebied aan, dat burgers die in verzet komen tegen de heersende orde, in toenemende mate moeten opboksen tegen overheidsgeweld, „repressie”. Nederland is geen eiland. Ontwikkelingen elders, waarover actiegroepen zich bezorgd maken, komen in eigen land voor. Maar omdat de neiging bestaat de Nederlandse democratie en rechtsorde buiten verdenking te plaatsen, maken minder mensen zich druk over deze ontwikkelingen dan de schrijvers van dit boek voor wenselijk houden.

De bundel, die is geredigeerd door het Komitee voor de Rechtsstaat, is een indrukwekkende oproep tot waakzaamheid.

„Repressie in Nederland” werd uitgegeven bij v. Gennep, Amsterdam. Prijs f 16,50.

Nicaragua

Bij het Nicaragua Komitee Nederland is sinds kort een LP met muziek uit Nicaragua verkrijgbaar. Tijdens een toernee van de zanger Luis Enrique Mejia Godoy en de groep Mancotal is een plaat opgenomen met als titel „Luis E. Mejia Godoy Y Mancotal en Holanda”.

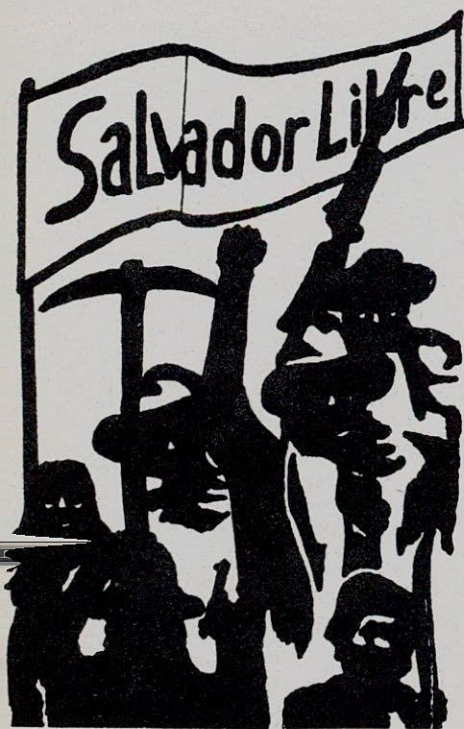
Swingende muziek met revolutionaire teksten op basis van een stevige ritme-sektie. Als instrumenten worden zowel typisch Latijns-Amerikaanse instrumenten als gebruikelijke symfonische en moderne instrumenten bespeeld.

De teksten van de nummers zijn in Nederlandse vertaling bijgevoegd. De plaat is te verkrijgen door overmaking van f 20,- (inkl.porto) op giro 254134 Rabobank, Utrecht t.g.v. Nicaragua Komitee Utrecht, rek.nr. 394486463.

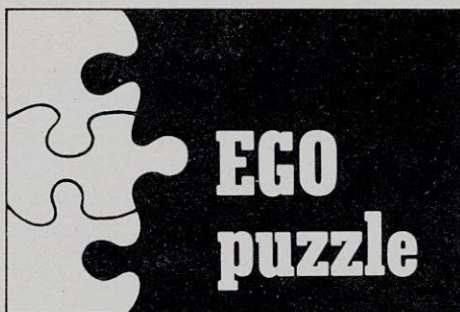
El Salvador

Bij de Stichting „Basta!” is onlangs een rapport verschenen over de buitenlandse belangen in El Salvador. Het rapport bevat algemene gegevens over El Salvador en schetst de huidige situatie in het land. Daarnaast behandelt het de geschiedenis van de economie en de investeringen. Het rapport geeft een totaal overzicht van de buitenlandse investeringen; voor Nederland zijn dat Ceteo, Van Leer, Philips, Shell en Unilever.

Geëindigd wordt met een overzicht van de in- en uitvoer tussen Nederland en El Salvador.

Het rapport „Buitenlandse belangen in El Salvador” is te bestellen door storting van f 4,50 op giro nr. 189.64.71 t.n.v. Basta!, Postbus 1552 te Nijmegen.

Visitekaartjes

Ook dit maal vallen er géén prijswinnaars bekend te maken van het kryptogram in het maartnummer; er kwamen slechts 6 oplossingen binnen i.p.v. ten minste 25. Om onze goede wil te tonen – want EGO is bepaald niet rijk, maar gunt goede oplossers graag een prijs – plaatsen we hieronder weer vier visitekaartjes. In het verleden is gebleken, dat het raden van de vier in deze kaartjes verborgen beroepen velen goed afgaat.

Hopelijk stromen dus de oplossingen nu weer binnen **vóór 10 juli**, dan kunnen we in het augustus/septembernummer (EGO verschijnt niet in de maanden juli en augustus) winnaars bekend maken van boeken- of platenbonnen van f 25,-, f 15,- en f 10,-.

Vermeld even de voorkeur voor boeken- of platenbon en stuur de oplossing naar: EGO-redactie, Coornherthuis, Hoofdstraat 84, 3972 LB Driebergen.

I. Oer
Rumpt

B. Mei
Olst

N. Das
Rees

L. Huwboer
Ede

Voeding

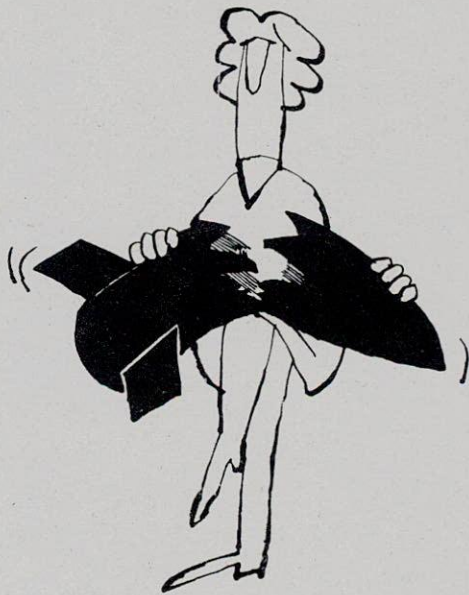
De Vereniging Milieudefensie gaf kort geleden een boekje uit over voeding; titel: „Mond open; ogen dicht”. Het boekje inventariseert de problemen rond de manier waarop ons voedsel geproduceerd wordt, wat de voedselindustrie er mee doet en hoe de konsument zich daardoor laat manipuleren. Ingegaan wordt ook op de relatie tot de Derde Wereld, het energie- en het milieuprobleem. Mogelijkheden en tips voor een bewuster koop- en eetgedrag worden aangegeven, terwijl het boekje ook nog adressen en een literatuuropgave bevat.

„Mond open; ogen dicht” is te bestellen door storting van f 7,50 op giro 102000 t.n.v. de Vereniging Milieudefensie te Amsterdam.

Ontwapening

Vrede en veiligheid is tot nu toe een bij uitstek door mannen gerunde zaak. Dat moet maar eens afgelopen zijn. Tegen deze achtergrond hebben de Rooie Vrouwen in de PvdA een brochure uitgebracht getiteld „Rooie Sien wil ontwapenen”.

Vóór december 1981 moet de regering een definitief standpunt innemen aangaande de plaatsing van kruisraketten en Pershing II. Ook vrouwen moeten een uitspraak kunnen doen over die plaatsing. Doel van deze heldere en duidelijke brochure is (Rooie) vrouwen ertoe aan te zetten zich, naast vele andere onderwerpen, te verdiepen in de ontwapeningsproblematiek. „Rooie Sien wil ontwapenen” is te

bestellen bij de Rooie Vrouwen in de PvdA. Nic. Witsenkade 30, 1017 ZT Amsterdam. Prijs f 3,-.

Wim Heij

EGO: zelfs voor de hele grote maten

HET ZIJN TOCH ALLEMAAL LADEN-LICHTERS!

EN ZAKKEN-VULLERS!

MIJN JAN ZEGT: HET IS ALLEMAAL EEN POT NAT!

LATEN ZE LIEVER EEN FATSOENLIJKE BAAN GAAN ZOEKEN...

LIJST

MEE BETER

MIJ

IK JA?

DO

WJ

6

WAT

VERHELDERENDE
TV UITZENDINGEN...

IK KAN DAT SMOEL NIET MEER ZIEN...

ZE ZIJN OP HET ANDERE NET OOK BEZIG...

ZWETSEN KUNNEN ZE, MAAR IETS DOEN HO MAAR...

VOOR MIJ MOGEN ZE OP EEN HOUTVLOT EEN ZEEGAT HET UIT...

J. van der Bruggen